

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

LAURILA, HENNA & OJA, HENNA
SOSIAALISTEN TAITOJEN KEHITTYMINEN JA ILMENEMINEN ALLE 7 -
VUOTIAILLA LAPSILLA

Kasvatustieteen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatuksen koulutus

[Click here to enter text.](#)

Varhaiskasvatuksen koulutus		Tekijä/Author Laurila, Henna & Oja, Henna	
Työn nimi/Title of thesis Sosiaalisten taitojen kehittyminen ja ilmeneminen alle 7 -vuotiailla lapsilla			
Pääaine/Major subject Varhaiskasvatus	Työn laji/Type of thesis Kandidaatin tutkielma	Aika/Year 2016	Sivumäärä/No. of pages 42
Tiivistelmä/Abstract <p>Tutkielman tavoitteena oli selvittää alle 7 -vuotiaiden lasten sosiaalisten taitojen kehittymistä. Ai- hetta käsiteltiin aluksi varhaisen vuorovaikutuksen näkökulmasta, ja miten siihen liittyvät tekijät vaikuttavat tuleviin sosiaalisiin taitoihin. Lisäksi sosiaalisten taitojen kehittymistä tarkasteltiin niiden toimivuuden ja puutteellisuuden näkökulmasta, sekä kuinka sosiaaliset taidot ilmenevät vertaissuh- teissa, ja miten niitä voi oppia. Sosiaalisten taitojen merkityksen tutkiminen on ajankohtaista, koska aiheesta ei ole saatavilla yhteen koottua tietoa, ja koska sosiaalisten taitojen vähäinen arvotus näkyy esimerkiksi nykyisissä Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa aiheen huomiotta jättämisenä. Tut- kielmalla haluttiin tuoda ilmi sosiaalisten taitojen merkitys niin yksilön kuin yhteiskunnankin näkö- kulmasta.</p> <p>Tutkielma toteutettiin integroivana kirjallisuuskatsauksena, eli aihetta tarkasteltiin teoreettisen tie- don ja oman pohdinnan kautta. Aihetta ei voitu tutkia vain yhdestä näkökulmasta, sillä se asettuu kasvatustieteen, kehityspsykologian ja sosiologian tieteenaloille. Tutkielmassa käytettiin lähteinä alan keskeisintä kirjallisuutta ja tutkimuksia.</p> <p>Tutkielmassa selvisi, että ihmisen sosiaalisen luonteen vuoksi jo pienellä lapsella on halu vuorovai- kutukseen syntymästä lähtien. Vanhemman tärkeä tehtävä on huolehtia siitä, että lapsen sosiaalisiin tarpeisiin vastataan, ja että lapsen sosiaalinen kehitys pääsee alkamaan. Niin lapsen ja vanhemman välisessä vuorovaikutussuhteessa, kuin myöhemmissä vertaissuhteissakin, monilla tekijöillä on mer- kitystä lapsen sosiaalisten taitojen kehittymiseen.</p> <p>Tuloksena oli myös, että sosiaaliset taidot ovat toimivan vuorovaikutuksen edellytys. Niiden puut- tuessa lapsi ei välttämättä pääse osaksi vertaissuhteita tai -ryhmää. Lapsen jäädessä ryhmän ulko- puolelle, hänen mahdollisuutensa sosiaalisten taitojen harjoitteluun heikkenevät. Se voi vaikut- taa hänen koko myöhempään elämäänsä. Jos yksilö ei tulevaisuudessakaan saa mahdollisuutta olla osana vertaissuhteita ja -ryhmiä, eikä harjoitella sosiaalisia taitoja, voi seurauksena olla syrjäyty- minen. Sosiaaliset taidot ovat olennaisia yhteiskunnassa pärjäämisen kannalta. Lisäksi tutkielmassa ilmeni, että sosiaalisesti taitava toiminta on yleisesti hyväksyttyä, ja keskeistä siinä on vastavuoroi- isuus, toisen asemaan asettuminen sekä syy-seuraus -suhteiden ymmärtäminen. Sosiaalisesti taitava lapsi pystyy selviytymään haastavistakin vuorovaikutustilanteista aiheuttamatta negatiivista ilmapiiriä. On tavallista, että pienillä lapsilla on puutteita sosiaalisissa taidoissaan, mutta huomiota herättävään, esimerkiksi aggressiiviseen käytökseen on puututtava. Sosiaalisia taitoja on mahdollista kehittää, sillä ne ovat oppittuja. Aikuisen rooli lapsen sosiaalisten taitojen oppimisessa on merkittävä.</p>			
Asiasanat/Keywords Sosiaaliset taidot, varhainen vuorovaikutus, vuorovaikutus			

Sisältö

1	Johdanto	1
1.1	Tutkimuksen esittely ja perustelu	1
1.2	Teoreettinen lähestymistapa ja tutkimuksen menetelmä	4
1.3	Keskeiset käsitteet.....	4
2	Varhainen vuorovaikutus ja sen merkitys alle 3 -vuotiaan lapsen sosiaalisten taitojen perustana	8
2.1	Varhaisen vuorovaikutuksen merkitys	8
2.2	Kiintymyssuhde, perusturva ja temperamentti	9
2.3	Lapsen sosiaalisten taitojen varhaisvaiheet.....	11
2.4	Keskeisiä tekijöitä sosiaalisten taitojen kehityksessä.....	13
2.5	Lapsen kognitiiviset taidot, ja kyky toimia sääntöjen mukaan	15
3	Sosiaalisten taitojen kehittyminen ja ilmeneminen 3-7 -vuotiailla lapsilla	18
3.1	Sosiaalisten taitojen merkitys lasten vuorovaikutuksessa	18
3.2	Toimivat sosiaaliset taidot	20
3.3	Vertais- ja ystävyysuhteet sekä ryhmässä toimiminen	21
3.4	Lapsen puutteelliset sosiaaliset taidot	24
3.5	Sosiaalisten taitojen oppiminen	29
4	Johtopäätökset ja pohdinta	33
	LÄHTEET	36

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen esittely ja perustelu

Sosiaalisuutta pidetään hyvän ihmisen tunnusmerkkinä. Kun kysytään menestymisen ominaisuuksia, nousevat usein tärkeimpinä esille sosiaaliset taidot ja sosiaalisuus. (Keltikangas-Järvinen, 2012, 9.) Taitojen, jotka liittyvät ihmissuhteisiin ja vuorovaikutukseen, katsotaan olevan keskeisessä roolissa esimerkiksi yhteisöjen ja niiden jäsenten hyvinvoinnin edistämässä (Saaranen-Kauppinen, 2014, 54).

On todettu, että sosiaaliset taidot ovat keskeisessä asemassa elämässä selviytymisen kannalta (Ahonen & Rautakoski, 2007, 29). Tämän vuoksi lasten kanssa on välttämätöntä harjoitella vuorovaikutuksessa tarvittavia sosiaalisia taitoja. Sosiaalisten taitojen puute seuraa lasta läpi elämän, ellei puutteellisia taitoja pyritä kehittämään. Toiset huomioon ottavien käyttäytymismuotojen ja toimintatapojen vahvistaminen on myös yksi kolmesta varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa määritellyistä kasvatuspäämääristä (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2005, 13). Näin ollen sosiaalisten taitojen oppiminen on keskeisessä roolissa jo varhaiskasvatuskäisten lasten kasvatuksessa.

Röngän (1999, 10) tutkimus nuorten syrjäytymisriskeistä ja selviytymiskeinoista on osoittanut, että lapsuudessa kasautuneet sosiaaliset haasteet voivat vaikuttaa hyvin pitkälle aikuisuuteen aiheuttaen esimerkiksi syrjäytymistä ja muita sosiaalisia ongelmia. Aikuisena ongelmia tarkastellessa on huomattu, että niiden syyt ovat lapsuudessa, ja ne olisi voitu mahdollisesti ehkäistä. Syrjäytyminen näkyi henkilöiden elämässä muun muassa huonoina ulkoisina olosuhteina, joiden seurauksena he kärsivät esimerkiksi työttömyydestä, mistä taas seurasi sosiaalisen selviytymisen ongelmia. Myös henkilön omat ajatukset itsestään ja mahdollisuuksistaan vaikuttivat hänen itseluottamukseensa, ja sitä kautta henkilön sosiaalisiin suhteisiin. Opitut käyttäytymistyylit, kuten vihamielinen käytös johtivat sosiaalisen selviytymisen ongelmiin. (Rönkä, 1999, 10.) Nykyisin ihmissuhteista saattaa puuttua turvallisuuden, luottamuksen ja viihtymisen tunteet toisen seurassa, kun suhde toisiin ihmisiin perustuu useammin oman hyödyn tavoitteluun esimerkiksi työelämässä (Keltikangas-Järvinen, 2010, 21).

Tässä tutkielmassa keskitytään kuvaamaan:

1. Miten varhainen vuorovaikutus vaikuttaa alle 3 -vuotiaan lapsen sosiaalisten taitojen kehittymiseen? Mitkä muut taustatekijät vaikuttavat sosiaalisten taitojen kehittymiseen varhaislapsuudessa?
2. Miten 3–7 -vuotiaiden lasten sosiaaliset taidot kehittyvät ja ilmenevät vuorovaikutuksessa, sekä kuinka sosiaalisia taitoja voi oppia?

Ensimmäinen tutkimuskysymys käsittelee aiheita varhaisen vuorovaikutuksen merkityksestä, sosiaalisten taitojen alkeista, sekä taustatekijöistä, jotka luovat perustan sosiaalisten taitojen kehitykselle. Tutkimuskysymys keskittyy lapsen ja aikuisen väliseen vuorovaikutukseen. Toinen tutkimuskysymys puolestaan kuvaa sosiaalisten taitojen merkitystä vuorovaikutuksessa, hyviä ja puutteellisia sosiaalisia taitoja sekä sosiaalisten taitojen oppimista. Tämä tutkimuskysymys keskittyy pääosin lasten välisiin vertaissuhteisiin, mutta aikuisen rooli tulee esille sosiaalisten taitojen oppimisen ohjaamisessa. Tutkielmassa ei käsitellä erilaisia poikkeamia tai häiriöitä, jotka saattavat vaikuttaa sosiaalisten taitojen kehittymiseen ja oppimiseen.

Tutkielman tavoitteena on vastata kysymyksiin mikä, miksi ja missä kontekstissa. Itse sosiaaliset taidot ilmiönä vastaa kysymykseen mikä, kun taas varhainen vuorovaikutus vastaa kysymykseen miksi, tai mikä vaikutus sillä on sosiaalisiin taitoihin. Viimeinen näkökulma, eli vertais- ja ystävyysuhteet, vastaa kysymykseen missä kontekstissa sosiaaliset taidot ilmenevät. Nämä näkökulmat ohjaavat tutkielman suuntaa ja muodostavat tutkielman rungon. Aihe rajautuu siis sosiaalisten taitojen teemoihin, jotka koskevat alle 7 -vuotiaita lapsia.

Varhaiskasvattajan työssä pienen lapsen sosiaalisen kehityksen, sosiaalisten taitojen ja vuorovaikutuskäyttäytymisen tunteminen ja tukeminen ovat kasvatuksen merkittävimpiä asioita. Niillä on suuri merkitys lapsen koko myöhemmän elämän kannalta niin suhteissa lähipiiriin ihmisiin kuin yhteiskunnassa pärjäämiseen. Käytännöstä tiedetään, että saman ikäisten lasten sosiaalisten taitojen hallinnassa on suurta vaihtelua. Vuorovaikutustaitojen merkitys on tärkeää tuoda esille, jotta niiden oppimista osattaisiin arvostaa enemmän.

Sosiaalisia taitoja ja tunnetaitoja, kuten myös sosiaalista tietoutta ja vuorovaikutuksen olemuksen oivaltamista tarvitaan esimerkiksi ystävyysuhteissa toimimiseen. Lisäksi on tärkeä ymmärtää, että toimivan ja yleisesti hyväksytyyn vuorovaikutuskäyttäytymisen taka-

na ovat muun muassa lapsen hyvät itsesäätelytaidot (Poikkeus, 2011, 80 - 81.) Kun lapsen vanhemmat ja kasvattajat tiedostavat nämä tekijät, voidaan sosiaalisten taitojen oppimiseen vaikuttaa paremmin.

Jo pieni lapsi on luontaisesti halukas sosiaaliseen vuorovaikutukseen (Laakso, 2003, 23). Pienen lapsen sosiaalisuus ilmenee esimerkiksi kiinnostuksena toisiin ihmisiin (Keltikangas-Järvinen, 2012, 50). Vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa lapsi saa kokemuksia ihmisten kanssa toimimisesta, mikä ohjaa lapsen sosiaalisten taitojen kehittymistä. Sosiaaliset taidot ovatkin opittuja (Salmivalli, 2005, 79). Ihminen oppii sosiaaliset taitonsa kasvatuksen ja kokemustensa kautta (Keltikangas-Järvinen, 2012, 50). Siksi kasvattajan onkin kiinnitettävä huomiota pienten lasten sosiaalisten taitojen oppimiseen. Varhaiskasvatuksessa ammattikasvattajat tukevat lasten välistä vuorovaikutusta ja sosiaalisten taitojen oppimista.

Kristjanssonin (2006, 13) pohjoismaista varhaiskasvatusta koskevan tutkimuksen mukaan pohjoismaalaisessa varhaiskasvatuksessa vallitsee sosiaalinen tasa-arvoisuus ja hyvinvointi niin aikuisten kuin lastenkin kesken. Lisäksi lapsilähtöisyys on keskeisessä roolissa, sillä esimerkiksi lainsäädännössä on määritelty lapsen asemaa ja oikeuksia. (Kristjansson, 2006, 13.) Tämä ei ole itsestäänselvyys joka puolella maailmaa. Näiden tekijöiden perusteella on helppo käsitellä kokonaisvaltaisesti ihmisen hyvinvoinnin perustana olevia tietoja ja taitoja. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa määritellään, että: *”Hyvällä hoidon, kasvatuksen ja opetuksen kokonaisuudella voidaan edistää lapsen myönteistä minäkäsitystä, lapsen ilmaisu- ja vuorovaikutustaitoja sekä ajattelun kehittymistä.”* (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2005, 16).

Tarpeisiin vastaava vuorovaikutus ennakoii lapselle hyvää kognitiivista kehitystä myöhemmässä vaiheessa. Esimerkiksi koulunkäynnin kannalta kognitiiviset ja sosiaaliset valmiudet ovat hyvin tärkeässä asemassa. (Silvén, 2012, 35.) Varhainen vuorovaikutus ja lapsen ensimmäiset vuodet ovat siis tärkeitä koko myöhemmän sosiaalisten taitojen kehityksen kannalta.

Pienten lasten sosiaalisten taitojen kehityksestä ei ole kovin paljon tutkimusta, ja tietoa aiheesta esiintyy kirjallisuudessa vain hajanaisesti. Yhteiskunnallisesta näkökulmasta on siis hyödyllistä koota jo olemassa oleva tieto yhteen, jotta on mahdollista tehdä uutta tutkimusta tästä aiheesta. Lisäksi kasvattajat, huoltajat sekä muut asiasta kiinnostuneet voivat hyödyntää yhteen koottua materiaalia. Kun lukijat sisäistävät uutta tietoa, on mahdollista

puuttua sosiaalisten taitojen tukemiseen. Näin tieto voi hyödyttää kasvattajia, vanhempia ja muita aiheesta kiinnostuneita ymmärtämään lapsen sosiaalisten taitojen kehitystä ja oppimista.

Neitolan (2010, 224) mukaan lapsen sosiaalinen kehitys jää lähes huomiotta esiopetusta ja varhaiskasvatusta koskevissa valtakunnallisissa asiakirjoissa, ja tämä huomio tulisikin ottaa uudelleen tarkasteluun. On huolta herättävää, että näissä valtakunnallisissa asiakirjoissa ei arvosteta sosiaalista kehitystä ja sen kautta myöskään sosiaalisia taitoja. Kertooko tämä jotain siitä, mihin suuntaan yhteiskunta haluaa ohjata kansalaisten kehitystä? Kuitenkin kaikki toiminta yhteiskunnassamme tapahtuu vuorovaikutuksen kautta, jolloin sosiaaliset taidot ovat keskiössä.

1.2 Teoreettinen lähestymistapa ja tutkimuksen menetelmä

Tutkielman menetelmä on integroiva kirjallisuuskatsaus. Siinä yhdistyvät niin tieteellinen teoria kuin oma pohdinta. Pääpaino on kuitenkin kirjallisuudesta löytyvässä teoreettisessa tiedossa. Integroiva kirjallisuuskatsaus mahdollistaa ilmiön laajemman tutkimisen ja uuden tiedon tuottamisen aiemmin tutkituista aiheista (Salminen, 2011, 8). Tällä tutkielmalla ei pyritä varsinaisesti tuottamaan uutta tietoa.

Tutkimuskentällä tutkielma asettuu lähtökohtaisesti kasvatustieteen tieteenalalle. Muita aiheen kannalta merkityksellisiä lähitieteitä ovat kehityspsykologia ja sosiologia. Varhainen vuorovaikutus, sosiaalisten taitojen kehittyminen, niiden oppiminen sekä opettaminen ja vertaissuhteissa toimiminen ovat osa näitä kaikkia kolmea tieteenalaa, eli niitä ei voi kategorioida ainoastaan yhteen tieteenalaan kuuluvaksi.

1.3 Keskeiset käsitteet

Tutkielman keskeiset käsitteet ovat sosiaaliset taidot, varhainen vuorovaikutus ja vuorovaikutus. Niiden sisällön ja merkityksen määrittely on olennaista ennen tutkimuskysymyksiin vastaamista. Käsitteitä määriteltäessä selvennetään lisäksi, mitä niillä tarkoitetaan tässä tutkielmassa.

Sosiaaliset taidot suuntautuvat aina muihin ihmisiin (Saaranen-Kauppinen, 2014, 56). Ryhmään kuuluminen, ongelmanratkaisu, yhteistyö, prososiaaliset taidot ja tunnetaidot kuuluvat sosiaalisiin taitoihin (Repo, 2015, 125). ”*Sosiaaliset taidot ovat käyttäytymisen*

muotoja, joita lapsi tarvitsee menestyäkseen vuorovaikutusta tai yhteistoimintaa vaativissa tehtävissä tai tilanteissa.” (Laine, 2002, 33).

Sosiaalisten taitojen määrittely on kulttuuri- ja aikakaussidonnaista. Nykyään tärkeä asia sosiaalisten taitojen hallinnassa on kontaktin luominen muihin ihmisiin, kyky käyttäytyä luontevasti muiden ihmisten seurassa sekä taito keskustella. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 20 - 21.) Onkin tärkeää, että vuorovaikutuksessa olevien osapuolten taidot ovat samankaltaiset ja yhteensopivat (Saaranen-Kauppinen, 2014, 57). Sosiaaliset taidot tarkoittavat siis kykyä tulla toimeen muiden ihmisten kanssa, joten kyky sosiaalisten ongelmien ratkaisuun ja oikean ratkaisuvaihtoehdon valitsemiseen ovat tärkeitä. Näitä taitoja pidetäänkin ajasta ja kulttuurista riippumattomina sosiaalisina taitoina. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 22.)

Sosiaalisten taitojen hallinnassa tärkeää on osata valita tilanteeseen sopiva, asianmukainen ja tehokas toimintamalli, esimerkiksi vetäytyminen, neuvottelu, sovittelu tai tiukasti toimiminen. Lisäksi sosiaaliset taidot tarkoittavat kykyä ymmärtää toisten ihmisten tunteita ja näkökantoja, esimerkiksi empatian ja sympatian kokeminen, ja hienotunteisuus. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 22 - 23.) Tässä tutkielmassa käytetään sosiaalisten taitojen käsitettä määrittämään niitä konkreettisia taitoja, joita yksilö käyttää vuorovaikutuksessaan muiden ihmisten kanssa.

”Varhaisella vuorovaikutuksella tarkoitetaan kaikkea lapsen ja vanhempien yhdessä tekemistä, kokemista ja olemista ensivuotina.” (Mannerheimin lastensuojeluliitto). Tässä tutkielmassa käsitteellä tarkoitetaan lapsuuden alkuvaiheessa tapahtuvaa vuorovaikutuksen kehitystä, joka tapahtuu vanhemman tai lasta hoitavan henkilön ja 0–3 -vuotiaan lapsen välillä. Lapsen ensimmäisten elinvuosien aikana rakentuu pohja lapsen myöhemmälle kehitykselle (Mannerheimin lastensuojeluliitto).

Pieni lapsi on syntymästään lähtien inhimillisessä vuorovaikutuksessa hoitajansa kanssa (Keltikangas-Järvinen, 2010, 119; Räihä, 2001, 71). Tämän vuoksi varhaisella vuorovaikutuksella on suuri merkitys lapsen myöhemmälle kehitykselle (Räihä, 2001, 71). Lapsen minuus alkaa kehittyä aluksi symbioosissa hoitajansa kanssa, ja myöhemmin erillisenä yksilönään. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 119). Lapsen ja vanhemman välinen varhainen vuorovaikutussuhde on yksi olennaisimmista tekijöistä lapsen kehityksen kannalta (Räihä, 2001, 71).

Biologiset, sosiaaliset, kognitiiviset ja emotionaaliset valmiudet ovat vauvan keino hakea vuorovaikutusta, ja säädellä sitä. Nykykäsityksen valossa varhaiset ihmissuhteet muokkaavat lapsen ominaisuuksia, jotka aiemmin liitettiin temperamenttiin kuuluviksi. Lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus sisältää onnistuessaan siis jatkuvuuden, toistuvuuden, ennakoitavuuden, sensitiivisyyden, lapsen viestien oikein lukemisen, turvallisuuden, kielen, katsekontaktin, temperamentin huomioimisen, fyysisen kosketuksen, sekä tunteiden yhteen soinnuttamisen (Räihä, 2001, 71 - 74).

Lapsen sosiaalisuus alkaa kehittyä jo ennen kuin hänellä on sosiaalisia suhteita. Jo muutama minuutin mittainen katseen kohdistaminen on pienen vauvan keino luoda tiettyjä perusedellytyksiä myöhemmille ihmissuhteilleen. Tällaisia ihmissuhteen perusedellytyksiä ovat muun muassa kiintymyssuhde ja perusturva. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 152 - 153, 158.) Nämä perusedellytykset kehittyvät varhaisessa vuorovaikutuksessa.

Tutkielmassa käytetään vuorovaikutuksen käsitettä kuvaamaan ihmisten välistä, kasvotusten tapahtuvaa vuorovaikutusta. Vuorovaikutusta voi tapahtua monella tavalla, kuten sosiaalisen median kautta. Käsite rajataan koskemaan vain ihmisten välistä, kasvokkain tapahtuvaa kanssakäymistä.

Vuorovaikutus on vastavuoroista toimintaa, joka voi olla niin kielellistä kuin eikielellistäkin (Alijoki, 1998, 9). Kielen lisäksi kehonkieli, katsekontakti, ilmeet, eleet, liikkeet ja emootiot ovat keinoja olla vuorovaikutuksessa (Alijoki, 1998, 9 - 10; Korkeamäki, 2011, 45). Vuorovaikutus voi olla tietoista tai tiedostamatonta. Vuorovaikutustaidot ovat opittavia taitoja, ja niiden oppiminen alkaakin jo varhain lapsuudessa. (Alijoki, 1998, 9 - 10.)

Vuorovaikutus on yhteistä toimintaa, jossa viestejä lähetetään ja vastaanotetaan, mutta jossa viestien merkityksistä voidaan myös yhdessä sopia (Rautakoski, Tuovinen & Rajala, 2007, 80). Vuorovaikutuksessa sekä sanallisella, että sanattomalla viestinnällä on kummallakin merkitystä, sillä sanallisen vuorovaikutuksen uskottavuus kärsii, mikäli nämä kaksi vuorovaikutuksen muotoa ovat ristiriidassa keskenään (Koivunen, 2013, 47).

Yhteisön toiminnan kannalta keskeistä on vastavuoroinen vuorovaikutus (Ikonen, 2006, 158). Sosiaalisesti pätevä vuorovaikutus on tehokasta omien tavoitteiden ja päämäärien saavuttamista kuitenkin samalla säilyttäen vuorovaikutussuhteet muihin hyvinä (Salmival-

li, 2005, 71). Yhteisön jäsenet ilmaisevat kuuluvansa yhteisöön juuri vuorovaikutuksen kautta (Ikonen, 2006, 158).

2 Varhainen vuorovaikutus ja sen merkitys alle 3 -vuotiaan lapsen sosiaalisten taitojen perustana

2.1 Varhaisen vuorovaikutuksen merkitys

Vanhemman ja lapsen välinen, niin kutsuttu vertikaalinen suhde on tärkeä lapsen kehittymisen kannalta. Vertikaalisessa ihmissuhteessa toinen osapuoli on viisaampi, kokeneempi, toisesta osapuolesta vastuuta ottava ja huolehtiva. (Salmivalli, 2005, 15.) Tämä kuvastaa hyvin kasvatusta. Kokeneempi tai tietävämpi henkilö, esimerkiksi vanhempi tai ammattikasvattaja, siis ohjaa kasvatettavaa.

”Lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus on edellytys lapsen neurobiologian, tunne-elämän sekä kognitiivisten ja sosiaalisten taitojen kehittymiselle.” (Puura & Hastrup, 2015, Varhainen vuorovaikutus). Lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus on merkityksellinen lapsen kehitykselle vauvaiästä alkaen, sillä se luo pohjan lapsen sosiaaliselle käyttäytymistavalle (Laine, 2002, 34). Näissä vuorovaikutustilanteissa lapsi tekee havaintoja ja sisäistää uusia toimintatapoja, joita hän myöhemmin harjoittelee esimerkiksi uusissa ihmissuhteissa (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 255). Positiivisesti virittynyt vuorovaikutus tukee aivojen kehitystä kokonaisvaltaisesti (Sajaniemi & Krause, 2012, 15). Varhainen vuorovaikutus on merkityksellistä, koska se vaikuttaa sekä aivojen kehittymiseen, että vuorovaikutuksessa tarvittavien sosiaalisten taitojen kehittymiseen. Näiden taitojen odotetun kehityksen yksi peruspilari on siis onnistunut varhainen vuorovaikutus.

Joskus varhaisessa vuorovaikutuksessa voi kuitenkin ilmetä ongelmia, jotka haittaavat lapsen kehitystä. Mikäli esimerkiksi lapsen kokemusmaailma on suppea, ristiriitainen, ja jäsentymätön, se voi aiheuttaa häiriöitä lapsen kielelliseen ja kognitiiviseen kehitykseen (Sajaniemi & Krause, 2012, 13). Ongelmia voi siis esiintyä myös sosiaalisten taitojen alueella, sillä ne ovat osa kognitiivisia taitoja.

Ihminen on elämänsä alusta asti herkistynyt vuorovaikutukselle. Tämä johtuu ihmisaivojen alueista, jotka ovat kehittyneitä muun muassa sosiaalisen tiedon ja vuorovaikutuksen käsittelemiseen. Jo vauvalla nämä alueet ovat aktiivisia, ja aivot muovaantuvat jatkuvasti koettujen sosiaalisten tilanteiden mukaisesti koko elämän ajan. Lapsen taipumus suuntautua ihmiskasvoja kohti tai matkia toisten ilmeitä todistaa näiden aivoalueiden toiminnan heti

syntymästä lähtien. (Sajaniemi & Krause, 2012, 12.) Varhaisen vuorovaikutuksen näkökulmasta on huomionarvoista, että ihmisellä on luontaiset valmiudet ja kyky vuorovaikutukseen heti synnyttyään. Näin ollen vanhemman tai kasvattajan on tiedostettava lapsen tarve vuorovaikutukseen, jotta hän osaa vastata siihen sopivalla tavalla.

2.2 Kiintymyssuhde, perusturva ja temperamentti

Kiintymyssuhde, perusturva ja temperamentti vaikuttavat siihen, millainen lapsesta kehittyy. Näiden tekijöiden laatu taas vaikuttaa siihen, kuinka vanhemman tai kasvattajan tulee suhtautua vuorovaikutukseen lapsen kanssa. Muun muassa nämä kolme asiaa ovat myös sosiaalisten taitojen kehittymisen pohjana.

Ensimmäinen tulevaisuudenkin sosiaalisiin taitoihin vaikuttava perustekijä on kiintymyssuhde (Keltikangas-Järvinen, 2010, 154). Kiintymyssuhde tarkoittaa lapsen vahvaa tunnesidettä vanhempaansa tai hoitajaansa kohtaan (Laakso, 2011, 66). Aluksi lapsi muodostaa kiintymyssuhteen hoitajansa kanssa, mutta myöhemmässä elämässään aikuisena tämä sama kiintymyssuhde koskee myös muita ihmisiä. Lapsen elämässä ensimmäiset 2,5 vuotta ovat kriittisintä aikaa muodostaa turvallinen kiintymyssuhde, tai muutoin se jää helposti turvattomaksi. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 154.)

”Lapsi voi solmia omanlaisensa kiintymyssuhteen useampaan hänelle läheiseen aikuiseseen.” (Mannerheimin lastensuojeluliitto). Kiintymyssuhteen laatu voi olla erilainen riippuen hoivasta ja huolenpidosta, jota lapsi on saanut osakseen hoitajalta. Näin ollen kiintymyssuhde voi olla joko turvallinen tai turvaton. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 154; Laakso, 2011, 66 - 67.) Kiintymyssuhteen perusta alkaa muovautumaan lapsen ensimmäisinä elin-kuukausina erilaisissa, päivittäin tapahtuvissa hoiva- ja vuorovaikutustilanteissa lapsen ja hoitajan välillä. Turvallisen kiintymyssuhteen muodostumisen kannalta hoitajan vuorovaikutukselliset kyvyt ovat tärkeässä asemassa. Esimerkiksi lapsen viestien tulkitsemisen herkkyyys, ja niihin oikealla tavalla vastaaminen ovat olennaisia asioita yritettäessä luoda turvallista kiintymyssuhdetta. Kiintymyssuhteella on suuri merkitys lapsen tulevaisuudessa esimerkiksi luottamuksen, turvallisuuden, minäkuvan ja tunteiden säätelyn kannalta. (Laakso, 2011, 66 - 67.) Lapsen kiintymyssuhteella on vaikutusta siihen, millaisiksi hänen ihmissuhteensa myöhemmin kehittyvät (Music, 2011, 162).

Ulkomailla tehtyjen tutkimusten perusteella on havaittu, että lapsen ja hänen vanhempiensa välillä vallitsevan kiintymyssuhteen laatu vaikuttaa lapsen tuleviin sosiaalisiin taitoihin (Silvén, Lahti, Laine, McLaughling, Vienola & Toikka, 1996, 93). Esimerkiksi ongelmat kiintymyssuhteen rakentumisessa voivat myöhemmin vaikuttaa käyttäytymisen, oppimisen ja tunnesuhteiden ongelmiin (Räihä, 2001, 71). ”*Sosiaaliset taidot syntyvät kiintymyssuhteissa ja leviävät niistä kaikkeen vuorovaikutukseen, mutta aikuisuudessa sosiaalisia taitoja ei enää yhdistetä läheisiin ihmissuhteisiin, vaan ne nähdään mieluummin välineinä kodin ulkopuolista elämää varten.*” (Keltikangas-Järvinen, 2012, 15). Koska lapsena sosiaalisten taitojen käyttö rajoittuu läheisiin ihmissuhteisiin, on aikuisen tarjottava lapselle tilaa ja aikaa harjoittaa taitojaan niissä, jotta hän osaa myöhemmin soveltaa taitojaan laajemmin esimerkiksi yhteiskunnassa toimimiseen.

Toinen sosiaalisiin taitoihin vaikuttava asia on perusturva. Se, että lapsesta huolehditaan, luo hänelle perusturvan tunteen. (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 272; Keltikangas-Järvinen, 2010, 158 - 159.) Perusluottamuksen tulisi kehittyä lapselle jo vauvaiässä lapsen ja hänelle läheisten aikuisten välisen vuorovaikutuksen kautta (Saaristo & Jokinen, 2004, 80 - 81). Turvallisuuden tunne syntyy lapselle, kun hänen tarpeisiinsa vastataan ja siitä, kun lapsi saa hoivaa ja huolenpitoa (Laakso, 2003, 25). Lapsen tulisi saada perusluottamus luottaa sekä itseensä, että muihin ihmisiin, sillä ilman sitä lapsen identiteetti ei pääse kehittymään ja myöhemmin tästä voi seurata ongelmia (Saaristo & Jokinen, 2004, 80 - 81). Turvallisuuden tunne on keskeisessä roolissa lapsen inhimillisen kehityksen kannalta (Laakso, 2003, 25).

Hyvä perusturvallisuus on myös itsetunnon kehittymisen perusta (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 272; Keltikangas-Järvinen, 2010, 158 - 159). Hyvä itsetunto ja -luottamus taas ovat edellytyksiä lapsen kyvylle arvostaa ja kunnioittaa muita ihmisiä (Keltikangas-Järvinen, 2010, 158 - 159). Toisten ihmisten arvotuksella ja kunnioituksella taas on suuri merkitys, kun ollaan vuorovaikutuksessa heidän kanssaan (Laakso, 2003, 25). Perusturva luo juuret esimerkiksi minuudelle ja sen kautta toisten kanssa toimimiselle.

Keltikangas-Järvisen (2006, 42) mukaan temperamentti on persoonan biologinen ydin ja näin ollen kehittyvän persoonallisuuden perusta. Temperamentti ja persoonallisuus eivät kuitenkaan tarkoita samaa asiaa vaan temperamentti pitää sisällään yksilöllisiä taipumuksia ja valmiuksia, kun taas persoonallisuuteen kuuluvat minuus, minäkuva, itsetunto, eettiset tavoitteet, sosiaaliset taidot, motiivit, arvot sekä toimintamallit. Lapsen persoonallisuus

kehittyy hänen temperamenttinsa ja ympäristön vuorovaikutuksen tuloksena. Myös kasvatuksella on merkitystä persoonallisuuden kehittymisessä. (Keltikangas-Järvinen, 2006, 42 - 43.)

Temperamentti on siis joukko erilaisia piirteitä, kuten esimerkiksi aktiivisuus tai arkuus, ja ne ovat osa keskushermoston toimintaa (Laakso, 2011, 61 - 62). Lapsen temperamentilla on vaikutusta hänen tulevien vuorovaikutus- ja vertaissuhteidensa muodostumiseen (Laakso, 2011, 61; Music, 2011, 170). Temperamentin lisäksi esimerkiksi vertaissuhteen muodostumiseen vaikuttavat monet muutkin asiat, kuten vanhempien kasvatustyyli ja kulttuuriset tekijät (Music, 2011, 170).

Temperamentiltaan aktiiviset, varautuneet ja matalan sosiaalisuuden omaavat lapset tuovat kasvatukseen omat haasteensa sosiaalisten taitojen osalta. Aktiivinen, sosiaalinen lapsi järjestää itselleen jatkuvasti uusia vuorovaikutustilanteita. Pienellä lapsella ei välttämättä ole vielä tarpeeksi valmiuksia ja riittäviä sosiaalisia taitoja hallita jatkuvia vuorovaikutustilanteita. Tästä voi seurata ongelmia esimerkiksi siten, että leikit lapsen osalta voivat päättyä usein kieltoihin. Aikuisen antama ohjaus ja ennakointi auttavat lasta tällaisissa tilanteissa. Lisäksi lapsi tarvitsee aikuisen apua myös vuorovaikutustilanteiden rajoittamisessa; vuorovaikutusta tulee olla sen verran kuin lapsi sitä sietää. (Keltikangas-Järvinen, 2012, 59 - 60.)

Nämä kolme tekijää, kiintymyssuhde, perusturva ja temperamentti, limittyvät siis tiiviisti toisiinsa. Jokaisella näistä on suuri merkitys lapsen kehittyvien sosiaalisten taitojen kannalta. Näin ollen kasvattajalla onkin monta taustatekijää, jotka tulee huomioida lapsen vuorovaikutusta ja sosiaalisia taitoja havainnoidessa.

2.3 Lapsen sosiaalisten taitojen varhaisvaiheet

Kuten käsitteiden määrittelyssä jo todettiin, sosiaaliin taitoihin kuuluu esimerkiksi kyky ongelmanratkaisuun ja ryhmässä toimimiseen. Vauva tai pieni lapsi ei kuitenkaan kykene tällaisiin asioihin, joten heillä ei välttämättä voida sanoa olevan sosiaalisia taitoja. Kuitenkin yhdessä vanhempansa kanssa pieni lapsi oppii vuorovaikutuksessa tarvittavia toimintoja, joita voisi kutsua sosiaalisten taitojen varhaisvaiheiksi.

Ensimmäiset vuorovaikutussuhteet ovat lapselle merkityksellisiä, koska niissä lapsi oppii, millainen hän itse on ja millaisia muut ihmiset ovat. Lapselle kehittyy kuva yhdessä mui-

den kanssa olemisesta. Se, kuinka vanhempi vastaa lapsensa viesteihin, vaikuttaa merkittävästi lapselle kehittyvään minäkuvaan. Samalla kehittyvät perusturvallisuuden tunne ja luottamuksen kokemus vaikuttavat lapsen tuleviin ihmissuhteisiin. Perusturvallisuuden tunne ei voi syntyä lapselle, jos hänen tarpeensa jäävät toistuvasti tyydyttymättä. Lapsen perushoitotilanteet ovat erinomaisia vuorovaikutustilanteita. (Mannerheimin lastensuojeluliitto.)

Vuorovaikutus vauvan kanssa tapahtuu arjessa, esimerkiksi syöttämisen ja pukemisen aikana. Näissäkin tilanteissa vauva ja vanhempi vaihtavat paljon tietoa ja välittävät erilaisia tunteita toistensa kanssa. Alusta alkaen myös lapsi on aktiivinen osapuoli vuorovaikutussuhteessa, ja pyrkii saamaan sosiaalisia virikkeitä sekä luomaan yhteyden toisiin ihmisiin suuntautumalla heitä kohti tai innostumalla ihmisen äänistä. Kosketus ja äänensävyt voivat aiheuttaa vauvassa häntä aktivoivia tai rauhoittavia reaktioita. Pian vauva myös pyrkii aloittamaan, ylläpitämään ja lopettamaan vuorovaikutushetkiä aikuisen kanssa muun muassa liikkeiden, ääntelyn ja katsekontaktin avulla. (Laakso, 2011, 60 - 61.)

Jo ennen kuin pieni lapsi puhuu, hän pyrkii vuorovaikutukseen vanhempiensa kanssa. Tästä esimerkkejä ovat hymy tai kyyneleet, mitkä lapsi oppii noin kuuden viikon iässä. (Mannerheimin lastensuojeluliitto.) Pienen vauvan ensimmäinen tarkoitettu hymy suunnataan yleensä vanhemmille ja hymyn tarkoituksena onkin herättää vanhempien tarkkaavaisuus. Hymystä syntyykin yleensä ihastusta, mikä johtaa vuorovaikutustilanteen syntymiseen. (Keltikangas-Järvinen, 2012, 53.)

Potkiminen, ilmeileminen ja ääntely ovat vauvan keinoja ilmaista itseään. Lapsi oppii tunnistamaan tuttuja kasvoja sekä hakemaan katsekontaktia kuudennen ja kahdeksannen viikon välillä. Usein leikillisuus lisääntyy tässä vaiheessa vanhemman ja lapsen kesken. Kun lapselle sanoitetaan hänen ympärillään tapahtuvia asioita, luo se hyvän pohjan lapsen kielikehitykselle ja tunnetaidoille. Toisen ja kolmannen kuukauden iässä lapsi alkaa jokellella aiempaa enemmän, jolloin vanhemman onkin tärkeää vastata lapsen aloitteisiin. Lapsi kiinnostuu muista lapsista, kun hän on kolmesta neljään kuukautta vanha. Noin puolen vuoden ikäinen lapsi jokellelee yhä enemmän muille ihmisille ja saattaa hymyillä myös peilikuvalleen. Noin kymmenen kuukauden ikäisenä lapsi kykenee halaamaan vanhempaansa takaisin. (Mannerheimin lastensuojeluliitto.) Pieni vauvakin on siis jo aktiivinen vuorovaikutuksen osapuoli, mikäli hänelle annetaan siihen mahdollisuus.

Kasvokkain tapahtuvat vuorovaikutuskokemukset ovat voimakkaita ja aktiivisia kokemuksia, ja sisältävät paljon sosiaalista ja kognitiivista tietoa. Nämä kokemukset ovat kielen, ajattelun ja sosiaalisten taitojen kehittymisen perustana. (Sajaniemi & Krause, 2012, 11.) Yhteisistä vuorovaikutuskokemuksista vanhemman kanssa lähtee siis liikkeelle lapsen sosiaalisten taitojen kehittyminen. Aikuisella onkin tärkeä rooli kasvokkain tapahtuvien vuorovaikutuskokemusten mahdollistajana.

Pienillä lapsilla sosiaalisten taitojen harjoittelemisessa on keskeistä vuorovaikutukselliset tekijät, kuten hymyileminen, silmiin katsominen, jakaminen ja selviäminen ristiriitatilanteista (Kauppila, 2005, 136). Jos lapsi käyttäytyy todella vetäytyvästi ja estyneesti taaperoiässä, voi se viestiä mahdollisesta tulevasta syrjäänvetäytyvyydestä esikouluikässä (Neitola, 2011, 31). On siis välttämätöntä osata havainnoida jo pienen lapsen sosiaalista käyttäytymistä, koska lapsen haasteiden huomiotta jättämisellä voi olla kauaskantoiset seuraukset.

2.4 Keskeisiä tekijöitä sosiaalisten taitojen kehityksessä

Lapsen aiemmat kokemukset ja tieto vaikuttavat hänen vuorovaikutukseensa ja sosiaalisten tilanteiden kulkuun. Lapsi voi esimerkiksi olettaa jotakin tapahtuvaksi aiemman kokemuksensa perusteella. Pienillä lapsilla kokemusten hyödyntäminen onkin heikompaa, sillä heidän kykynsä ajatella ja käyttää kokemuksiaan hyödyksi on kaavamaisista ja joustamatonta. Lapsen sosiaalisen kognition ja taidon puute näkyy siis vuorovaikutustilanteissa muiden kanssa. (Loukusa, Kunnari & Vedenkannas, 2011, 31 - 32.)

Samankaltaisten vuorovaikutustilanteiden toistuvuus jättää pienelle lapselle muistijälkiä, joista syntyy mielikuvia. Vähitellen lapsi oivaltaa, että muillakin ihmisillä on oma kokemusmaailmansa, jonka voi jakaa toisten kanssa. Näin ollen vastavuoroinen kokemusten jakaminen antaa perustan inhimilliselle yhteenkuuluvuudelle. (Räihä, 2001, 72.) Lapsen kokemukset muuttuvat hänen omaksi psyykkiseksi aineistokseen, ja näin ollen hänen kokemuksensa ulkoisesta maailmasta muuttavat muotoaan; niistä tulee osa hänen psyykkistä toimintaansa (Dunderfelt, 1995, 55). Vähitellen lapsen kokemukset muokkaavat siis esimerkiksi hänen toimintaansa sosiaalisissa tilanteissa.

Kun lapsi pystyy ymmärtämään toisten ihmisten kokemusmaailmaa, myös sosiaalisten taitojen harjoittelu on helpompaa. Toisen kokemusmaailman ymmärtämistä kutsutaan mielen teoriaksi. Whitebreadin (2012, 43) mukaan mielen teoria tarkoittaa siis sitä,

kun pieni lapsi ymmärtää ihmisten olevan erilaisia keskenään, koska heillä kaikilla on oma tietoisuutensa, eli oma mielensä. Lapsi ymmärtää, että jokaisella on henkilökohtainen käsityksensä maailmasta. Toisin sanoen: kaikki ovat erillisiä ihmisiä, joilla on omat ajatuksensa, tunteensa, uskomuksensa ja tarkoituksensa, jotka siis ovat erilaisia kuin muilla ihmisillä. Lapsi kykenee ymmärtämään mistä toisten ajatukset ja aiomukset voivat johtua, ja osaa näin ollen ennakoida toisen henkilön käyttäytymistä. Mielen teorian kehittyminen on tärkeää sosiaalisen kompetenssin kehittymisen kannalta. (Whitebread, 2012, 43: Kontu, 2004, 46.)

Sosiaalinen kompetenssi tarkoittaa kykyä hyödyntää erilaisia henkilökohtaisia, sekä ympäristön tarjoamia resursseja sosiaalisten tavoitteiden saavuttamiseen. Näitä resursseja, eli sosiaalisen kompetenssin eri osa-alueita, ovat muun muassa henkilön sosiaaliset taidot, sosio-kognitiiviset taidot, kielelliset taidot, kyky toimia itsenäisesti sekä toverisuhteissa, sekä omat henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten minäkuva. Sosiaalisia tavoitteita taas voivat olla esimerkiksi onnistunut ystävyysuhteissa toimiminen tai toimiminen vanhempana. (Poikkeus, 1998, 126 - 127; Salmivalli, 2005, 71 - 72.) Sosiaaliset taidot ovat yksi sosiaalisen kompetenssin osa-alue (Salmivalli, 2005, 72; Repo, 2015, 125). Sosiaalinen kompetenssi on siis kyky käyttää erilaisia keinoja omien sosiaalisten päämääriensä saavuttamiseen.

Mielen teorian täytyy olla kehittynyt ennen kuin lapsi voi monipuolisesti pyrkiä saavuttamaan sosiaalisia tavoitteitaan. Konnun (2004, 23) mukaan mielen taidot kehittyvät puolen vuoden ja kahdentoista ikävuoden välillä. Jo pienikin lapsi ymmärtää, että hän haluaa, tuntee tai uskoo eri asioita kuin muut, mutta vasta iän myötä hän alkaa ymmärtää syitä näille eroavaisuuksille. Normaalisti kehittyvät lapset selviytyvät niin kutsutuista ”mielen teoria” -testeistä noin 3 - 4 vuoden iässä (Kontu, 2004, 47). Eli se, millaiset ihmisen sosiaaliset taidot ovat, riippuu pitkälti ihmisen iästä (Kauppila, 2005, 125). Koska sosiaaliset taidot ovat osa sosiaalista kompetenssia, ja sosiaalisen kompetenssin edellytys taas on mielen teorian kehittyminen, ei voida olettaa, että pienen lapsen sosiaaliset taidot voisivat olla riittävät. Lapsen luontaiselle kehitymiselle on annettava aikaa, ja on odotettava, että sosiaalisten taitojen oppiminen on lapselle mahdollista hänen biologisen kehityksensä osalta.

Monet muutkin tekijät vaikuttavat lapsen vuorovaikutuksen laatuun. Näitä ovat esimerkiksi vanhemman kyky selviytyä stressitilanteista, vanhempien omat kokemukset lapsuudestaan, perheen sosioekonomiset olosuhteet sekä vanhemman ja lapsen fyysinen ja psyykinen

tila. Nämä tekijät ovat suojaavia, mikäli ne ovat kunnossa. Seurauksena voi kuitenkin olla vuorovaikutushäiriö, mikäli näissä tekijöissä on puutteita, ja jos perheelle on kerääntynyt muita erilaisia riskitekijöitä, kuten lapsen vakava sairaus tai vanhemman kykenemättömyys huolehtia lapsesta. (Räihä, 2001, 74 - 75.) Toisin sanoen, jos perheellä on tarpeeksi suojaavia tekijöitä, on heidän mahdollista selviytyä vastoinkäymisistä ilman vuorovaikutuksen häiriintymistä.

Poikkeuksen (2011, 81) mukaan neljä eri tasoa vaikuttavat sosiaalisiin vuorovaikutussuhteisiin. Nämä tasot ovat: yksilö, vuorovaikutus, suhde ja ryhmä. Yksilön tasolla henkilökohtaiset tekijät, kuten temperamentti, sekä itsesäätelyn ja tunneilmaisun taidot ovat aina samat riippumatta sosiaalisesta tilanteesta tai henkilöstä. (Poikkeus, 2011, 81.) Niinpä myös sosiaaliset taidot ovat yksilön henkilökohtaista pääomaa, eivätkä taidot muutu eri tilanteissa ja eri ihmisten kanssa. Poikkeuksen (2011, 81 - 83) mukaan vuorovaikutuksen tasolla viitataan siihen, että tilannesidonnaisuus ja kummankin osapuolen toiminta vaikuttavat sosiaaliseen tilanteeseen. Suhteen taso tarkoittaa sitä, millainen suhde yksilöllä on kuhunkin henkilöön, millainen heidän yhteinen historiansa on, ja miten nämä vaikuttavat heidän sosiaaliseen suhteeseensa nykyään (Poikkeus, 2011, 81 - 83). Käsitys toisen osapuolen käyttäytymisestä vuorovaikutustilanteessa, ja muistot edellisistä tilanteista vaikuttavat siis vuorovaikutukseen. (Ahonen, 2015, 48.) Ryhmän tasolla taas voidaan tarkastella, miten eri tekijät kuten säännöt, normit, roolit, asemat ja valtasuhteet vaikuttavat ryhmän sisäisen sosiaalisen toiminnan hyväksyttävyyteen. (Poikkeus, 2011, 81 - 83.)

2.5 Lapsen kognitiiviset taidot, ja kyky toimia sääntöjen mukaan

Lapsen kognitiiviset valmiudet ja taidot vaikuttavat vuorovaikutussuhteiden muokkaantumiseen. Lapsen kanssa, jolla on hyvät kognitiiviset taidot esimerkiksi kielen alueella, voi olla helppo keskustella ristiriitatilanteista, kun taas kielellisiltä taidoiltaan heikommin suoriutuvan lapsen kanssa keskustelu ei välttämättä onnistu samalla tavalla. (Laakso, 2011, 63.) Lapsen kielelliset taidot siis vaikuttavat hänen mahdollisuuksiinsa sosiaaliseen toimintaan osallistumiseen (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 260). Kuitenkaan lapsen kognitiivisten taitojen tason ei saa antaa vaikuttaa vuorovaikutussuhteen syntymiseen, vaan lapsi on huomioitava täysivaltaisesti omana persoonanaan ottaen samalla huomioon myös lapsen taipumukset toimia, sekä hänen kognitiiviset taitonsa (Laakso, 2011, 63).

Lapsen tottelevaisuus, eli sääntöjen, kieltojen ja ohjeiden noudattaminen, on osa moraalisten sääntöjen sisäistämistä. Tämäkin osa-alue on tiiviisti yhteydessä sosiaalisissa suhteissa toimimiseen. Tottelevaisuudessa voidaan erottaa kaksi erilaista tyyliä: ensimmäinen on niin sanottu sisäistynyt tottelevaisuus ja toinen on ulkoaohjautuva tottelevaisuus. Ensimmäisessä tottelevaisuustyyliä, eli sisäistetyssä tottelevaisuudessa, lapsi noudattaa oppimiaan sääntöjä ja käytöstapoja itsenäisesti. Hän osaa sovittaa käyttöksensä tilanteeseen sopivaksi. Toisessa tottelevaisuustyyliä, eli ulkoaohjautuvassa tottelevaisuudessa, lapsi tarvitsee valvontaa ja säännöistä muistuttamista jatkuvasti kyetäkseen toimimaan yleisesti hyväksytyllä tavalla. (Laakso, 2011, 67 - 68.) Tottelevaisuus, eli sääntöjen noudattaminen ja käytöstavat, ovat siis ainakin yhtenä osatekijänä myös sosiaalisten taitojen alueella.

Se, kumpaa tottelevaisuustyyliä lapsi edustaa, riippuu monista tekijöistä. Ensinnäkin temperamentti, lapsen kognitiiviset kyvyt ja kielelliset taidot ovat yhteydessä tottelevaisuuden laatuun. (Laakso, 2011, 68 - 70.) Laakso ajattelee eri tekijöiden, kuten temperamentin, vaikuttavan tottelevaisuuteen, eli siten myös hyvään käytökseen. Jos lapsen kielellisissä taidoissa on puutteita eikä hän ymmärrä annettua ohjetta, voi hänen olla vaikea noudattaa sitä. Lapsen ja aikuisen välinen vuorovaikutussuhde on keino haasteiden voittamiseen. Aikuinen voi huomioida nämä kaikki tekijät ja muokata oman käyttöksensä siten, että se tukee lapsen tottelevaisuuden oppimista. Lapsen ja aikuisen välisellä vuorovaikutuksella on yhteys myös muiden käytösongelmien, kuten aggressiivisuuden ja uhmakkuuden kanssa. (Laakso, 2011, 68 - 70.)

Keltikangas-Järvisen (2012, 14) mukaan hyvää käytöstä ja sosiaalisia taitoja ei kuitenkaan tulisi sekoittaa keskenään, sillä hyvä käytös ei ole yksilöllinen taito, vaikka se onkin sosiaalisen kanssakäymisen väline. Jokainen voi oppia hyvän käytöksen yhtä hyvin persoonallisuudestaan ja temperamentistaan riippumatta, koska hyvä käytös on ulkopuolelta määritetty (Keltikangas-Järvisen, 2012, 14). Keltikangas-Järvisen ja Laakson ajatukset hyvän käytöksen oppimisesta eroavat siis siten, että Keltikangas-Järvisen mukaan esimerkiksi persoonallisuus ja temperamentti eivät vaikuta hyvän käytöksen oppimiseen, kun taas Laakso katsoo näillä asioilla olevan vaikutusta.

On huomionarvoista, että äidin sensitiivisyys lasta kohtaan, sekä lämminhenkinen rajojen asettaminen ovat yhteydessä lapsen sisäistettyyn tottelevaisuuteen (Laakso, 2011, 69). Voidaan siis ajatella, että lapsen ja vanhemman välisen kiintymyssuhteen laatu on tässäkin asiassa tärkeä tekijä. Laakso (2011, 69) kirjoittaa, että hyvän varhaisen vuorovaikutussuh-

teen syntymiseen vaikuttavat rutiinit, yhteen sovitettu kommunikaatio, positiivinen ilmapiiri ja yhteinen toiminta. Äidin kasvatustekniikoilla on merkitystä varhaisen vuorovaikutussuhteen laatuun ja muun muassa lapsen itsesäätelytaitoihin. Lisäksi lapsen tarpeiden tunnistaminen ja niihin vastaaminen, kuin myös vanhemman ohjaus- ja kasvatustekniikat ovat suuressa roolissa lapsen tottelevaisuuden kehittyessä. (Laakso, 2011, 69 - 70.)

3 Sosiaalisten taitojen kehittyminen ja ilmeneminen 3-7 -vuotiailla lapsilla

3.1 Sosiaalisten taitojen merkitys lasten vuorovaikutuksessa

Sosiaalisia taitoja tarkastellaan usein vain kognitiivisina taitoina, mutta niihin liittyy tiiviisti myös eettinen ja moraalinen näkökulma. Toiminnan voidaan sanoa olevan sosiaalisesti taitavaa, kun nämäkin näkökulmat toteutuvat. Toiminta voi periaatteessa esimerkiksi tehokkaan sanomansa perusteella olla sosiaalisesti taitavaa kognitiivisesta näkökulmasta, mutta se ei välttämättä ole eettisesti hyväksyttävää. Esimerkiksi aggressiivisuus on usein tehokkaampi keino verrattuna sosiaalisesti hyväksytyyn käytökseen, mutta se ei kuitenkaan ole eettisesti oikein muita kohtaan. Sosiaalisten taitojen vastakohta onkin aggressiivisuus. Koska aggressiivinen käyttäytyminen ei ole yleisesti hyväksyttyä, on pienestä asti opittava sosiaalisia taitoja pärjätäkseen erilaisissa tilanteissa. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 13 - 14, 24.)

Sääntöjen noudattaminen ja yleisesti hyväksytyjen toimintatapojen mukaan käyttäytyminen ovat sosiaalisesti toimivan käyttäytymisen perusta. Nämä asiat ovat perustana myös esimerkiksi kiusaamis- ja ristiriitatilanteiden sopimisessa toimivalla tavalla. (Vienola, 2012, 172.) Sosiaalisesti taitava ihminen tietää kuinka toimia, ja hän joutuu vain harvoin riitaan kenenkään kanssa (Keltikangas-Järvinen, 2010, 22 - 23). On tavallista, että ihmisten välille syntyy ristiriitoja, mutta sosiaalisten taitojen ollessa riittävät, henkilö pystyy käsittelemään asian ja selviytyy tilanteesta siihen sopivalla tavalla.

Sosiaalisten taitojen hallitseminen on tärkeää myös sosiaalisen pääoman kerryttämisen näkökulmasta. Sosiaalinen pääoma tarkoittaa ihmisen erilaisia sosiaalisia verkostoja. Pääoma voidaan jakaa kahteen näkökulmaan: yhteisöllisen tason sosiaaliseen pääomaan ja yhteiskunnallisen tason sosiaaliseen pääomaan. Luonnollisestikin lasten elämässä sosiaalista pääomaa kerryttävät suhteet ovat epävirallisempia, yhteisöllisen tason suhteita lähipiiriin ihmisiin ja kavereihin. Sosiaalisen pääoman kerryttämisen kannalta lasten vertaissuhteet ovat erityisen tärkeitä. Vertaissuhteissa lapsi saa harjoitella sosiaalisessa kanssakäymisessä olennaisia taitoja, kuten luottamusta ja toimimista läheisissä ihmissuhteissa. (Ellonen, 2008, 35, 210.) Sosiaalisten taitojen hallitseminen on siis tärkeää myös laajemmassa näkökulmassa esimerkiksi yhteiskunnan tasolla.

Lasten yhteisöissä lapset voivat tuntea yhteenkuuluvuutta. Kompromissien tekeminen, yhdessä toimiminen, jämäkkyys ja oman paikan ottaminen ovat asioita, joita lapsi voi harjoitella yhteisössään. Lapsen yhteisöt ovat merkityksellisiä myös lapsen minäkuvan rakentumisessa. Yhteisöissä lapsi oppii paljon uutta itsestään, mutta mahdolliset toistuvat negatiiviset kokemukset ja torjunta voivat saada lapselle tunteen sosiaalisesta epäonnistumisesta. Lapsen korkea sosiaalinen asema ei ole välttämätön myönteisen kehityksen kannalta, mutta toverisuosiolla on merkitystä. Lapsen jäädessä yhteisön ulkopuolelle, on sosiaalisten taitojen harjoittelu muiden kanssa haastavaa. Tällaisessa tilanteessa lapselle muodostunut sosiaalinen status ei myöskään yleensä muutu vaan se nähdään aina kielteisenä, oli lapsen toiminta sitä tai ei. (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 48 - 49, 56.)

Päiväkoti-ikäisen lapsen tärkein sosiaalinen tehtävä on harjoitella taitoja, joiden avulla vastavuoroinen leikki mahdollistuu. Esimerkiksi läheisyyden harjoittelu, toisten huomiointi ja vastavuoroisuus, halu ja kyky jakamiseen, sekä yhteisesti sovittujen sääntöjen noudattaminen ovat alle kouluikäisen lapsen opeteltavia sosiaalisia taitoja, jotka ovat toimivan vuorovaikutuksen perusta. Myöhemmässä iässä taidot kehittyvät entisestään esimerkiksi niin, että lapsi oppii pitämään puoliaan ja huolehtimaan rajoistaan. (Poikkeus, 2011, 81.)

Päiväkodin lapsiryhmässä, tai missä tahansa lasten muodostamassa yhteisössä lapset harjoittelevat ensisijaisesti sosiaalisen vuorovaikutuksen taitoja yhdessä. Yhdessä toimiminen, leikkiminen, tekeminen, jakaminen ja ristiriitojen selvittely ovat keskeisiä asioita lasten vertaissuhteissa, ja siten heille tärkeitä asioita harjoitella. Lasten välisessä vuorovaikutuksessa ei-kielellisillä viesteillä, kuten kasvojen ilmeillä ja kehon liikkeillä, sekä eleillä on suuri merkitys kommunikaatiossa. (Koivula, 2010, 26, 28.)

Lapset voivat vuorovaikutuksen avulla ilmaista itseään ja mieltymyksiään valiten erilaisen käyttäytymistavan vuorovaikutuksessaan toisten lasten kanssa. Myös sillä, kenen kanssa lapsi on vuorovaikutuksessa, on vaikutusta vuorovaikutuskäyttäytymiseen. Yhdessä toimissaan lapset kontrolloivat toistensa toimintaa, keksivät ratkaisuja eri tilanteisiin, sekä opettavat toisilleen jo itse oppimiaan asioita ja taitoja. Vuorovaikutuksessa tulee myös väistämättä eteen ongelmia ja tilanteita, joihin tulee löytää ratkaisu. Kun lapset pääsevät ratkomaan näitä tilanteita, heidän kognitiiviset ja sosiaaliset taitonsa kehittyvät. Vertaisten merkitys oppimisen edistäjänä onkin suuri esimerkiksi lapsen jäljitellessä muita lapsia. Lapset siis oppivat yhdessä toimiessaan sosiaalisia taitoja, mutta myös ohjaavat toistensa oppimista monin eri tavoin. (Koivula, 2010, 27 - 28.)

3.2 Toimivat sosiaaliset taidot

Sosiaaliset taidot eivät kuvaa sosiaalisuuden tasoa millään tavalla, kuten ei myöskään sosiaalisuus sosiaalisten taitojen tasoa (Keltikangas-Järvinen, 2010, 13 - 14, 17). Ihminen voi olla sosiaalinen, eli haluta olla tekemisissä ihmisten kanssa, mutta ilman sosiaalisia taitoja kyvytön tulemaan toimeen muiden kanssa. Toisaalta ihminen voi omata hyvät sosiaaliset taidot, mutta ei ole luonteeltaan sosiaalinen. Nämä kaksi eri asiaa, sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot, eivät siis ole riippuvaisia toisistaan. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 17.)

Sosiaalipsykologiselta kannalta sosiaalinen taitavuus ei ole niinkään yksilön esiintymistä sosiaalisissa tilanteissa vaan joustavaa, ympäristöön ja tilanteeseen sopivaa toimintaa sosiaalisessa vuorovaikutuksessa (Saaranen-Kauppinen, 2014, 56). Jos henkilö omaa toimivat sosiaaliset taidot, ei se välttämättä tarkoita, että hän on hyvä esiintyjä. Sen sijaan sosiaalisesti taitava henkilö osaa toimia riittävän taidokkaasti ja hyväksyttävällä tavalla sosiaalisessa kanssakäymisessä muiden ihmisten kanssa.

Jotta lapsi käyttäytyisi sosiaalisesti sujuvalla tavalla, hänen on pystyttävä havainnoimaan toisen ihmisen viestejä, ja tämän havainnoinnin kautta tekemään oletuksia ihmisen aikomuksista. Vastavuoroisuus on keskeistä sosiaalisissa tilanteissa. Lapsen on myös kyettävä asettumaan toisen ihmisen asemaan ja muotoilemaan oma viestinsä tilanteeseen sopivalla tavalla. Jotta toiminta olisi sosiaalisesti sujuvaa, tarvitaan tietoa ja ymmärrystä sosiaalisista tilanteista sekä muiden ihmisten toiminnasta. (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 254.) Myös syy-seuraus -suhteiden ymmärtäminen on keskeistä lapsen myöhempien sosiokognitiivisten valmiuksien kehittymisen kannalta (Neitola, 2011, 30).

Lapsen kyky käyttää sosiaalisia taitojaan, verrattuna muiden lasten sosiaalisiin taitoihin, vaikuttaa lasten keskinäiseen hyväksymiseen toverisuhteissa. Esimerkiksi kyky sopeuttaa puhe kuulijan tarpeisiin, taito aloittaa keskustelu, aiheeseen liittyvien kysymysten kysyminen, muiden huomioiminen, ja myönteisten kommenttien ilmaiseminen ovat keskeisiä sosiaalisia taitoja. (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 255.) Sosiaalisesti taitava ihminen kykenee olemaan vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa ilman, että muut ihmiset arvioivat hänen käyttäytymisensä negatiivisesti. Myös toisten ihmisten rooliin asettuminen, sekä verbaalinen ja nonverbaalinen kommunikaatio ovat keskiössä sosiaalisia taitoja harjoiteltaessa (Saaranen-Kauppinen, 2014, 55, 57).

Itsensä ja muiden esittelemine, kuunteleminen, keskustelutaidot, kohteliaisuuksien esittäminen ja vastaanottaminen sekä avun pyytäminen ovat Kauppilan (2005, 127) mukaan sosiaalisia perustaitoja, joita lapsen tulisi oppia. Ryhmässä toimiminen, ohjeiden antaminen, anteeksi pyytäminen, toisiin vaikuttaminen ja yhteistyötaitot taas ovat jo kehittyneempiä sosiaalisia taitoja. Tunnetilojen nimeäminen ja ilmaiseminen, empatiataidot ja muiden ihmisten tunnetilojen kohtaaminen ovat osa sosiaalisia tunnetaitoja. Luvan pyytäminen, toisten auttaminen, taito hävitä sekä ryhmäpaineen käsittely lukeutuvat muihin sosiaalisiin vuorovaikutustaitoihin. (Kauppila, 2005, 127 - 128.) Uusien sosiaalisten taitojen oppiminen rakentuu aiemmin opittujen taitojen varaan. Ensin on hallittava tietyt perustaidot, jotta voi oppia hallitsemaan myös haastavampia sosiaalisia taitoja. Jos esimerkiksi keskustelu- ja kuuntelutaidot eivät ole kehittyneet, ei yhteistyö tai ryhmässä toimiminenkaan onnistu.

On huomionarvoista, että kieli on välineenä myös kommunikoinnissa ja vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa (Nurmilaakso & Välimäki, 2011, 5). Lapsella on siis oltava riittävät kielelliset taidot, jotta hän pystyy harjoittelemaan varsinaisia sosiaalisia taitoja. Esimerkiksi havaitseminen, ajattelu, tietäminen ja tunteminen tapahtuvat kielen avulla. (Nurmilaakso & Välimäki, 2011, 5). Kuten käsitteiden määrittelyssä on jo todettu, vuorovaikutus on kielellistä ja ei-kielellistä. Mikäli kielellisessä vuorovaikutuksessa on puutteita, kaikki vuorovaikutuksen keinot eivät ole lapsella käytössä. Lapsen kielelliseen kehittymiseen on siis panostettava, jotta lapsi pystyy toimimaan vuorovaikutuksessa monipuolisesti.

3.3 Vertais- ja ystävyysuhteet sekä ryhmässä toimiminen

Lapset ovat jo luontaisesti kiinnostuneita toisistaan, mikä kertoo lasten tarpeesta vuorovaikutukseen vertaistensa kanssa (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 56). Pienet lapset ovat paljon sosiaalisempia kuin on aiemmin ajateltu. Vertaissuhteilla onkin uniikki merkitys lapsen kehityksen kannalta. (Ladd, 2005, 11, 64.) Esimerkiksi ystävyysuhteissa opitaan tietoja itsestä, muista ihmisistä ja maailmasta. Lapsen kognitiiviset taidot kehittyvät, kun hän oppii olemaan eri mieltä ja perustelemaan mielipiteitään. Ystävyysuhteessa harjoiteltavat asiat, kuten läheisyys ja luottamus ovat tärkeitä myöhempienkin ihmissuhteiden kannalta, ja ystävyysuhteiden merkitykset ja niiden tehtävät vaihtelevat eri ikävaiheissa. (Salmivalli, 2005, 36.)

Horisontaalisessa suhteessa osapuolet ovat tasavertaisia. Vertaissuhteet tarkoittavat suurin piirtein samanikäisten, sosiaalisesti, emotionaalisesti ja kognitiivisesti samalla kehitystasolla olevien lasten välistä suhdetta. (Salmivalli, 2005, 15 - 16.) Lasten kokemukset vertaistensa kanssa voivat häiritä tai auttaa erilaisten taitojen, kuten sosiaalisten taitojen ja empatiakyvyn, oppimista (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 60). Vertaissuhteet ovat merkityksellisiä lapsen psykososiaalisen kehityksen kannalta (Laine, 2002, 13).

Ystävyyssuhteet ovat erityislaatuisia vertaissuhteita kahden yksilön välillä. Ystävyyssuhteisiin sitoudutaan eri tavoin, ja niissä uskoudutaan enemmän kuin vertaissuhteissa. Ystävyyssuhteen tärkeimpiä ominaisuuksia ovat vastavuoroisuus, sekä molempien osapuolten positiiviset tunteet ystävyyssuhteesta. Ystävyyssuhteet ovat kaikin puolin läheisempiä kuin vertaissuhteet, ja ne perustuvat kumppanuuteen, hauskanpitoon, virikkeiden saamiseen, läheisyyden kokemiseen, tuen, neuvojen ja avun saamiseen, sekä tunteeseen siitä, että voi luottaa toiseen. Lisäksi sosiaalista kompetenssia voi harjoitella ja kehittää yhdessä. Ystävyysuhde eroaa vertaissuhteesta siten, että vertaissuhteissa pätevät yleensä ryhmätasoiset ilmiöt, kuten sosiaalinen status. (Salmivalli, 2005, 35 - 36.) Ystävyysuhde on siis erityislaatuinen sillä tavalla, että esimerkiksi juuri sosiaalisella statuksella ei ole siinä merkitystä, toisin kuin muissa vertaissuhteissa.

Pienen lapsen kuva ystävyydestä on kapeampi kuin aikuisen (Kauppila, 2005, 139). Lapsen käsitys ystävyyssuhteista ja ystäivistä muuttuu sen myötä, kun hän oppii asettumaan toisen ihmisen asemaan. Iän karttuessa lapsi kykenee tähän paremmin, jolloin käsitykset ystävis-täkin ovat enemmän heidän ominaisuuksiaan kuvaavia kuin lasta itseään koskevia. Esimerkiksi pieni lapsi voi kuvailla ystävää sellaiseksi, joka viettää eniten aikaa hänen kanssaan. Isompi lapsi taas osaa jo kuvailla ystävän henkilökohtaisia ominaisuuksia, kuten että: ystävä ymmärtää, hän osaa lohduttaa, auttaa muita tarpeen tullen, ystävä ei petä luottamusta tai ei käyttäydy aggressiivisesti. (Lyytinen, 1998, 123.)

Suosio vertaisryhmässä ei aina takaa ystävyyssuhteita, eivätkä ystävyyssuhteet suosiota vertaisryhmässä. Kuitenkin harva ryhmässä epäsuosittu lapsi jää vaille yhtään ystävyys-suhdetta. Joka tapauksessa sekä ystävyyssuhteet, että vertaisten suosio vaikuttavat lapsen hyvinvointiin. Vastavuoroisen ystävyyssuhteen merkitys on hyvin suuri, sillä lapsi kokee itsensä helposti yksinäiseksi ilman ystävyysuhdetta, vaikka hän olisi suosittu vertaisryh-mässään. (Salmivalli, 2005, 35.)

Kavereidensa kanssa vuorovaikutuksessa lapset oppivat muun muassa johtamista sekä yhteistyötä. Toiset lapset kokevat vertaissuhteiden muodostamisen helpoksi, kun taas toisille se tuottaa suuria vaikeuksia. (Ikonen, 2006, 153.) Perusluonteeltaan leikki on sosiaalista toimintaa, jonka aikana lasten kokemusten ja käsitysten kautta rakentuu yhteinen sosiaalinen todellisuus. Kun kuvataan lasten välisiä vuorovaikutussuhteita, tapahtuu se usein leikin kuvauksen kautta. Esimerkiksi leikissä lapset voivat kokea samat toiminnat eri tavalla; toinen lapsi voi kokea tietyn toiminnan leikkinä, kun taas toiselle lapselle se ei ole sitä. (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 56.) Kun eri taustoista tulevat lapset ovat esimerkiksi samassa esikouluryhmässä, siitä on suurta etua lasten sosiaalisten taitojen kehittymiselle. He oppivat muun muassa kykyä käyttäytyä positiivisella tavalla muiden lasten kanssa. (Sammons, 2010, 97.) Vuorovaikutussuhteissa kehittyvät ne välttämättömät sosiaaliset perustaidot, joita lapsi tarvitsee elämässään (Laine, 2002, 15).

Lapsella on erilaisia sosiaalisia suhteita erilaisia sosiaalisia tarpeita varten. Isommissa ryhmissä usein leikitään, kun taas lähiystäväpiirin kesken jaetaan emotionaalista tukea. Usein jo päiväkodissa lapselle syntyy tärkeitä ystävyys-suhteita, jotka kestävät pidempään. Lapsen sosiaalisesti kasvattaminen vaatii vanhemmilta paljon niin lapsituntemusta, ohjausta, sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa mukanaoloa kuin empatiakykyäkin. Sosiaalisesti taitava lapsi hallitsee taidot liittyä ryhmään, mutta hän osaa olla myös yksin ja viihtyy itsensä kanssa. (Neitola, 2013, 116 - 119.)

Lapselle perhe on hänen ensimmäinen ryhmänsä. Lapsen vanhempien ystävyys-suhteet muihin aikuisiin voivat olla lapselle tärkeä esimerkki lapsen omien ystävyys-suhteidensa rakentamisessa. (Neitola, 2013, 112 - 113.) Lapsen ryhmään liittyminen on merkittävä kokemus. Hän peilaa näihin kokemuksiin myöhemmässä elämässään liittyessään uusiin ryhmiin. Ryhmässä toimiessaan lapsi oppii, millainen ryhmän jäsen hän itse on, ja miten hän voi vaikuttaa muihin ryhmän jäseniin ja heidän toimintaansa. Siksi lapsen onkin ehdottoman tärkeää saada myönteisiä kokemuksia vertaisryhmässä toimimisesta. (Suhonen, 2009, 22, 26.)

Lapsen on tiedostettava asemansa ryhmässä, jotta hän voi saada itselleen ystävyys- ja vertaissuhteita (Neitola, 2013, 105). Esimerkiksi lapsen minäkuva ja hänen asemansa ryhmässä vaikuttavat siis sosiaalisen tilanteen monimutkaiseen prosessiin (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 254 - 255). Oman paikan löytäminen ryhmässä ei ole yksinkertaista, koska ryhmäytymiseen ja sosiaalisten tilanteiden kulkuun vaikuttavat niin monet tekijät.

3.4 Lapsen puutteelliset sosiaaliset taidot

Pienillä lapsilla voi olla haasteita vuorovaikutuksessaan, koska he ovat vasta harjoittelemassa sosiaalisen vuorovaikutuksen kannalta keskeisiä kognitiivisia ja kielellisiä taitoja (Ikonen, 2006, 155). Kuitenkin jo päiväkotikäiset lapset kiinnittävät huomiota sosiaalisesti poikkeavaan käytökseen ja keskustelutovereiksi valikoituvatkin yleensä vastavuoroisuuteen kykenevät lapset (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 259). Tämän seurauksena eroavaisuudet sosiaalisten taitojen hallitsemisessa kasvavat entisestään, koska ne lapset, joiden käytös on sosiaalisesti puutteellista, eivät tule valituiksi sosiaalisia taitoja harjoittaviin tilanteisiin vertaistensa kanssa.

Usein lapsen vaikean käytöksen taustalla voi olla puutteelliset sosiaaliset taidot. Lapselle voi kehittyä epäonnistumisen kierre, jos hän kerta toisensa jälkeen epäonnistuu sosiaalisissa tilanteissa ja vertaissuhteissaan. Lapsi saattaa purkaa negatiiviset kokemuksensa aggression kautta, jolloin ystävyyssuhteiden luominen voi olla entistä haastavampaa. Jokaisen lapsen sosiaalisten taitojen kehittyminen on hyvin yksilöllistä ja sosiaalisten taitojen kehittyminen onkin vahvasti yhteydessä esimerkiksi kielenkehitykseen. Lapsen sosiaalisissa taidoissa on puutteita, kun lapsi esimerkiksi keskeyttää keskustelun toistuvasti eikä osaa odottaa omaa vuoroaan, tai kun lapsi ei osaa ottaa vakavasti toisen onnettomuutta vaan nauraa tälle. Myös se, että lapsi ei noudata leikissä sääntöjä, voi kertoa sosiaalisten taitojen puutteesta. (Kauppila, 2005, 135 - 136, 138.)

Jos lapsen halu sosiaalisuuteen on syntymästä saakka matala, saattaa lapsi usein leikkiä yksin. Monet lapset viihtyvät yksin ja siinä ei ole mitään pahaa, mutta sosiaalisten taitojen tulisi silti olla riittävät niitä tarvittaessa. Pelkkä yksin leikkiminen ei siis kehitä sosiaalisia taitoja riittävälle tasolle. Toisaalta jotkut lapset eivät osaa olla yksin ja keksiä tekemistä itselleen. (Keltikangas-Järvinen, 2012, 61.) Yksin oleminen on tärkeä taito hallita esimerkiksi oman itsensä kanssa viihtymisen ja mielikuvituksen kehittymisen kannalta.

Matalan statuksen omaavat lapset myötäilevät toisia lapsia saadakseen olla mukana leikissä. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että matalan statuksen lapset suostuvat noudattamaan toisten lasten sääntöjä ja pysymään mukana leikissä, vaikka asiat eivät sujuisikaan heidän mielensä mukaan. Tärkeintä heille on pysyä mukana yhteisössä. Kuitenkin leikkiin liittymisyritysten epäonnistuessa matalan statuksen lapset voivat vetäytyä leikistä kokonaan. Kaikki korkean statuksen lapset ovat yhteisönsä vaikuttajia ja heillä on mahdollisuus käyttää valtaa hyväkseen. ”Yhteenvetona voidaan todeta, että lapsen status vaikuttaa kontak-

teihin ja vuorovaikutukseen, mutta vuorovaikutus luo sosiaalista statusta yhteisössä.”
(Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 58 - 59.)

Ristiriitatilanteissa matalan statuksen lapset saattavat vetäytyä tilanteesta kokonaan pois tai hakea paikalle aikuisen selvittämään tilannetta, kun taas korkean statuksen lapset pyrkivät selvittämään tilanteet ilman aikuista. Matalan statuksen lapset ovat muutenkin paljon vuorovaikutuksessa aikuisten kanssa. (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 60.) Riittämättömät vertaissuhteet ja sosiaalisen kompetenssin kehittymättömyys voivat olla taustatekijöitä negatiiviselle käyttäytymiselle (Neitola, 2010, 224). Sosiaalisten taitojen harjoittamista voidaan pohtia haasteiden kautta, esimerkiksi pohtimalla millaisissa tilanteissa lapsella ilmenee ristiriitoja ja kuinka lapsi käyttäytyy silloin (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 263).

Neitola (2010, 217) toteaa, että: *”Vertaissuhdeongelmien, kuten kiusaamisen, alkujuurat ovat lapsen varhaisessa sosiaalisessa kehityksessä ja sen ongelmassa.”* Varhaiskasvattajien onkin tärkeää tukea lapsen sosiaalisten suhteiden kehittymistä ja kiinnittää ajoissa huomiota mahdollisiin sosiaalisen kehityksen ongelmiin. (Neitola, 2010, 217.) Repo (2015, 21) kirjoittaa teoksessaan *Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy*, että aiemmin on uskottu kiusaamisen olevan yhteydessä heikkoihin sosiaalisiin taitoihin. Kuitenkin tutkimukset ovat osoittaneet, että kiusaamisessa tarvitaan sosiaalisia taitoja, kuten kykyä manipuloida, havainnoida ryhmää, kiristää tai sulkea ulkopuolelle. Joillakin kiusaajilla sosiaaliset taidot ovat heikot, kun taas psyykkisen kiusaamisen muodot edellyttävät ainakin joidenkin sosiaalisten taitojen osa-alueiden kehittyneisyyttä. (Repo, 2015, 21.)

Sosiaalisten taitojen harjoittelemisessa voi esiintyä vaikeuksia, mikäli lapsi on ryhmässään ainoita lapsia, joiden sosiaalisissa taidoissa on puutteita. Tällöin hänellä ei välttämättä ole vertais- tai ystävyysuhteita, joko sosiaalisten taitojen puutteesta tai muusta syystä johtuen. Joka tapauksessa lapselta siis puuttuu konteksti, jossa voisi harjoitella parantamaan taitojaan. Tilannetta vaikeuttaa se, että ryhmän muilla lapsilla voi olla omat leimaavat käsityksensä lapsesta, ja niitä voi olla vaikea muuttaa. Vaikka lapsen sosiaaliset taidot kehittyisivätkin, muiden lasten voi olla vaikea huomata sitä, ja siten muuttaa käsitystään. Tämän takia ainoastaan sosiaalisten taitojen parantaminen ei ole ratkaisu, vaan tarvitaan muutoksia myös ryhmän tasolla. Toivotut tulokset saavuttaakseen on keskityttävä muuttamaan ympäristön sosiaalista rakennetta siten, että siinä toimiminen vahvistaa toivottua käyttäytymistä niin sosiaalisia taitojaan kehittävä lapsen osalta, kuin ryhmän muidenkin lasten

osalta. Ryhmän muita lapsia on tuettava tekemään uudenlaisia havaintoja kaveristaan, ja ottamaan hänet osaksi ryhmää. (Lyytinen, 1998, 137 - 138.)

Poikkeuksen (2011, 98 - 99) mukaan tämän kaltaisia tuloksia on saatu myös ulkomailla tehdyistä interventiotutkimuksista, joissa havaittiin, että vaikka lapsen positiivisen sosiaalisen käyttäytymisen määrä kasvoi, oli hyvin haastavaa löytää tukikeinoja lapsen sosiaaliseen hyväksymiseen ryhmän sisällä. Aikuisen tehtävä on siis nähdä, onko kyse ainoastaan sosiaalisten taitojen parantamisesta, vai lisäksi myös vertaissuhteissa toimimisen ja ryhmädynamiikan parantamisesta. Tuen on oltava asianmukaista, jotta toivotut tulokset voidaan saavuttaa.

Sosiaalisten taitojen puutteeseen voi olla myös useita muita syitä. Kauppilan (2005, 129 - 130) mukaan se, että sosiaaliset taidot ovat puutteelliset, voi johtua esimerkiksi roolimallin puutteesta tai sosiaalisten taitojen opettamisen riittämättömästä määrästä. Psykologiset ongelmat, kuten yksinäisyys tai sosiaalisten tilanteiden pelko, tai erilaiset stressitekijät ympäristössä voivat haitata kehitystä sosiaalisissa taidoissa. Myös televisio saattaa vääristää paljonkin kuvaa toimivasta, ihmistenvälisestä kanssakäymisestä. (Kauppila, 2005, 129 - 130.)

Lapsen on tärkeä oppia hallitsemaan omia negatiivisia tunteitaan ollakseen muiden lasten kanssa vuorovaikutuksessa ja solmiakseen hyvät suhteet tovereihin (Neitola, 2011, 30). Aggressiivisuus voidaan määritellä koskemaan käyttäytymistä, jossa toisen ihmisen tunteista ei välitetä, ja jonka tarkoituksena on aiheuttaa toiselle mielipahaa. Se voi ilmetä eri tavoin suorana tai epäsuorana aggressiivisuutena, ja se voi olla aktiivisesti toista kohtaan hyökkäävää tai puolustavaa aggressiivisuutta. (Kokko, 2010, 160.)

Aggressiivisuus ei tarkoita suoraan, että lapsi olisi haluton toimimaan sosiaalisesti hyväksyttävällä tavalla, tai että hänellä olisi puutteita sosiaalisissa taidoissaan. Usein ajatellaan, että aggressiiviset lapset eivät ole suosittuja ja ei-aggressiiviset ovat. Näin ei kuitenkaan välttämättä aina ole vaan myös ei-aggressiivinen käytös voi johtaa epäsuosittuun asemaan. Aggressiivisuus on monisyinen ilmiö, ja loppujen lopuksi aggressiivisella käytöksellä voi saavuttaa suurenkin suosion kavereiden keskuudessa. Lisäksi aggressiivinen lapsi voi olla suosittu ei-aggressiivisten, prososiaalisesti käyttäytyvien lasten seurassa. On kuitenkin todettu, että aggressio yhdistettynä suosioon kavereiden keskuudessa on ikäsidonnaista. Murorosikäisiä nuoremmilla tämä on vielä mahdollista, mutta sitä vanhemmilta yleensä edellytetään sosiaalisesti hyväksytyä käytöstä, eikä aggressiivista käytöstä näin ollen hyväksytä.

(Keltikangas-Järvinen, 2010, 196.) Tämä herättää pohtimaan, että aggressiivisesti käyttäytyvällä lapsella voi olla yhtä hyvät sosiaaliset taidot kuin ei-aggressiivisesti käyttäytyvällä, mutta aggressiivisesti käyttäytyvä lapsi vain käyttää taitojaan eri keinoin.

Aggressiivisten ja ei-aggressiivisten lasten keskinäisissä ystävyysuhteissa ja -verkostoissa on samat piirteet, kuin missä tahansa ystävyysverkostoissa. Lapset ovat kohteliaita toisiaan kohtaan, sekä tukevat ja kunnioittavat toisiaan. Toisaalta kuitenkin on havaittu, että suosituilla aggressiivisilla lapsilla ei ollut tiettyjä ominaisuuksia, jotka yleensä ovat yhteydessä aggressiiviseen käytökseen ja epäsuosioon. Tällaisia ominaisuuksia ovat kypsymättömyys, häiritsevä käytös, tarkkaamattomuus ja oivalluskyvyn puute. Lisäksi suosittujen ja epäsuosittujen aggressiivisten lasten aggressio ja käytös on erilaista. Esimerkiksi kiusaamistilanteissa suositut aggressiiviset lapset käyttävät enemmän epäsuoraa, verbaalista kiusaamista, kun taas epäsuositut aggressiiviset lapset käyttävät suoraa, fyysistä aggressiota. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 196 - 197.)

On kuitenkin muistettava, että vaikka aggressiivisuus ei ole lapsen luontainen temperamentipiirre, on temperamentilla ja aggressiivisuudella silti yhteys. Frustraatio, eli turhautuminen, lisää ihmisen aggressiivisuutta, ja henkilön temperamentilla on vaikutusta siihen millaisissa tilanteissa ja miten ihminen frustroituu, ja näin ollen mahdollisesti käyttäytyy aggressiivisesti. Erilaiset tekijät aiheuttavat eri ihmisille frustraatiota. Sensitiivinen henkilö saattaa alkaa käyttäytymään aggressiivisesti tai kiukkuisesti liiallisten virikkeiden tai hälinän takia, kun taas aktiivinen ihminen turhautuu ja käyttäytyy helpommin aggressiivisesti, mikäli hänellä ei ole mahdollisuutta purkaa energiaansa. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 259 - 260.)

Ihmisten erilaisten luonteenpiirteiden vaikutus on otettava huomioon, kun esimerkiksi päiväkodissa mietitään jonkun lapsen taitamattomuutta sosiaalisissa tilanteissa. Kyse ei välttämättä ole siitä, ettei lapsella olisi sosiaalisia taitoja, vaan hänen kykynsä näyttää taitonsa voi estyä ulkopuolisten tekijöiden laukaistessa lapsen aggressiivisuuden. Tällöin kasvattajan on syytä miettiä, ovatko tällaiset ulkopuoliset tekijät poistettavissa tai ehkäistävissä.

Iän myötä lapsen suorat aggressiivisuuden ilmaukset vähenevät. Jos lapsi kuitenkin käyttäytyy selvästi poikkeavalla tavalla esimerkiksi sääntöjä rikkomalla, toisia loukkaamalla tai ylipäättään ikäänsä nähden kypsymättömästi eikä hän hallitse käytöstään, se aiheuttaa helposti torjuntaa muiden lasten keskuudessa. (Poikkeus, 2011, 81.) Kasvattajan on puututtava

tarpeeksi ajoissa ja tehokkaasti tilanteeseen, jossa yksi lapsi on torjunnan kohteena. Lisäksi kasvattajan on tarjottava lapselle oikeanlaista tukea vertaistensa kanssa toimimiseen.

Suurissa lapsiryhmissä on haaste erottaa joukosta ne lapset, jotka eivät ole yleensä aloitteentekijöitä sosiaalisissa tilanteissa ja joiden sosiaalisten taitojen valmiudet ovat puutteellisia. Havainnoinnin kautta onkin mahdollista kartoittaa lapsen sosiaalista oppimisprosessia ja näin ollen tukea lasta oikeissa asioissa oikeilla tavoilla. Jäljitteleminen on lapsille tavallinen tapa oppia, joten aikuisten on kiinnitettävä huomiota omaan käyttäytymiseensä sosiaalisissa tilanteissa. (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 68 - 69.)

Lapsen kehityksen kannalta on tärkeää saada apua aikuisilta esimerkiksi toisen ihmisen näkökulman ymmärtämisessä ja ristiriitatilanteiden selvittämisessä. Jos aikuisen ohjaus tällaisessa tilanteessa jää puuttumaan, on mahdollista, että lapsi jää egosentriselle eli itsekeskeiselle tasolle. (Pulkkinen, 2002, 113.) Egosentrisellä tasolla lapsi ei esimerkiksi kykene leikkimään muiden lasten kanssa vastavuoroisesti, joten sosiaaliset taidotkaan eivät pääse kehittymään.

Pienten lasten sosiaaliset suhteet -tutkimusprojekti on kahdeksan tutkijan toteuttama tutkimus päiväkotikäisten lasten syrjäytymisestä vertaisryhmästään (Laine, 2002, 3). Aineisto kerättiin 5–7 -vuotiaita lapsia haastatteleamalla ja aineistosta tarkasteltiin muun muassa syrjäytymisriskien yleisyyttä, toverisuhdeongelmaisten lasten minäkäsitystä, sosiaalisia taitoja sekä ystävyysuhteita. Myös päiväkodin henkilökunnan ja vanhempien käsityksiä selvitettiin tutkimuksen aikana. Tutkimuksen mukaan syrjäytymisriskissä olevilla lapsilla oli selvästi muita lapsia heikompi minäkäsitys, puutteellisemmat sosiaaliset taidot sekä enemmän haasteita vuorovaikutustilanteissa. Muut lapset suhtautuivat helpommin negatiivisella tavalla niihin lapsiin, joilla oli paljon toverisuhdeongelmia. (Laine & Neitola, 2002, 5.) Tutkimuksen mukaan syrjäytymisriskissä olevia lapsia yhdistivät erilaiset sosiaalisen käyttäytymisen ongelmat (Laine, 2002, 97). Mikäli lapsen sosiaalisen kompetenssin taso ei ole 6–7 -vuotiaana alustavallakaan tasolla, kasvaa hänen riskinsä syrjäytyä (Neitola, 2013, 103). Yksilön sosiaalisten taitojen puutteita on kuitenkin mahdollista kehittää, koska sosiaalisten taitojen ajatellaan olevan opittuja (Salmivalli, 2005, 79).

3.5 Sosiaalisten taitojen oppiminen

Sosiaalisten taitojen opettaminen on yksi suurimmista haasteista kasvatuksessa (Keltikangas-Järvinen, 13 - 14). Sosiaaliset taidot opitaan sosiokulttuurallisen oppimisen kautta, kun ihminen kasvatuksen ja kokemusten kautta huomaa, miten kulttuurissamme on hyväksyttävää käyttäytyä (Keltikangas-Järvinen, 2010, 18; Sajaniemi & Krause, 2012, 16). Sosiaalisten taitojen oppimiselle ei ole mitään estettä esimerkiksi luonne- ja temperamenttieroista johtuen. Sosiaalisia taitoja saattaa olla helpompi oppia, mikäli on luonteeltaan sosiaalinen. Sosiaalisuus ei kuitenkaan millään tavoin takaa sosiaalisten taitojen oppimista. (Keltikangas-Järvinen, 2010, 18 - 19.)

Vygotskin teoria lähikehityksen vyöhykkeestä tarkoittaa sitä, kun kasvatus ja opetus ovat hieman lapsen kehitystä edellä. Tällöin kasvatuksen ja opetuksen hyödyllisyys tulee parhaiten esille, kun ne saavat lapsessa aikaan kehitys- ja oppimisprosesseja, jotka ovat juuri kypsymäisillään. Lähikehityksen vyöhyke tarkoittaa siis lapsen sen hetkisen kehitystason ja hänen potentiaalisen kehitystasonsa välistä etäisyyttä. Lähikehityksen vyöhykkeellä toimimiseen lapsi tarvitsee aikuisen apua ja tukea. (Hännikäinen & Rasku-Puttonen, 2001, 166 - 167; Hakkarainen, 2001, 197.) Oppiminen liittyy siis omien kykyjen ja taitojen ylärajoilla toimimiseen. Lähikehityksen vyöhykkeellä oppiessaan lapsen stressitaso nousee, joten motivoituaakseen uuden oppimisesta aikuisen on kannustettava lasta saavuttamaan tavoitteensa. Uuden asian opittuaan siitä on hyvä iloita yhdessä, jotta lapsi saa mielihyvän ja onnistumisen kokemuksia saavutettuaan oppimistavoitteen. Tällöin lapselle konkretisoi- tuu, että ponnistelu kannattaa, kun lopussa hän huomaa ahkeroinnin kannattaneen. (Sajaniemi & Krause, 2012, 15 - 16.)

Sosiaalisten taitojen oppimisessa on useita vaiheita. Aluksi on keskeistä puhua aiheesta yhdessä lasten kanssa, jotta he ymmärtävät mistä sosiaalisissa taidoissa on kyse. Seuraavaksi on hyvä pohtia oikeita ja vääriä tapoja toimia erilaisissa sosiaalisissa tilanteissa. Kolmanneksi sosiaalisia taitoja harjoitellaan lavastettujen tilanteiden, kuten draaman, kautta samalla saaden palautetta toiminnasta. Neljäntenä taitoa vahvistetaan myönteisen palautteen kautta. (Salmivalli, 2002, 147.) On olennaista, että lapsi saa palautetta sosiaalisesta toiminnastaan. Juuri palautteen avulla hän voi korjata toimintaansa sosiaalisissa tilanteissa, ja lisäksi palaute voi auttaa lasta motivoitumaan. *”Sosiaaliset taidot kehittyvät suurelta osin mallioppimisen, saatujen kokemusten ja vanhempien ja opettajien antamien tietojen ja palautteiden perusteella.”* (Kauppila, 2005, 131 - 132.) Positiivinen palaute saakin yleensä

sä aikaan myönteistä käytöstä. Kuitenkin jos hyvää palautetta annetaan turhaan tai väärällä tavalla, se saattaa laukaista ei-toivottua käyttäytymistä. (Ahonen, 2015, 190.)

Oppimisprosessissa sosiaalisella vuorovaikutuksella on positiivisia vaikutuksia. On kuitenkin tärkeää, että aikuinen tuntee lapset, sillä jos joku lapsista jää yhteisön ulkopuolelle, aikuinen voi yrittää saattaa häntä yhteen muiden lasten kanssa heille kaikille mielekkäiden asioiden kautta. (Marjanen, Ahonen & Majoinen, 2013, 60.) Aikuisen tehtävä on siis tukea lapsia kohti sosiaalista vuorovaikutusta. Laakson (2011, 60) mukaan kuitenkin vasta noin kolmannen ikävuoden jälkeen lapsen ja vanhemman vuorovaikutussuhteessa lapsen kasvataminen ja opettaminen tulevat yhä ajankohtaisemmaksi. Lapselle opetetaan erilaisia taitoja ja neuvotaan toimimaan yhteisesti sovittujen pelisääntöjen mukaan. (Laakso, 2011, 60).

Sosiaalisten taitojen harjoittelu ja omaksuminen perustuvat mallintamiseen, toiminnasta saatuun palautteeseen ja tilanteiden ennalta muokkaamiseen. Harjoittelussa on tärkeää, että taitoa opetellaan toistoin esimerkiksi leikin kautta. (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 264 - 265.) Sosiaalisten taitojen harjoitteissa pyritään vaikuttamaan suoraan lapsen käyttäytymiseen opettamalla konkreettisia taitoja, joilla tiedetään olevan vaikutusta toverisuosiin. Joissakin interventio-ohjelmissa mallioppiminen korostuu enemmän, kun taas toisissa pyritään vahvistamaan käyttäytymistä. Tämä perustuu ajatukseen, että lapsen oppiessa sosiaalisia taitoja, muuttuvat lapsen kognitiiviset prosessitkin vastaavasti. (Salmivalli, 2002, 146 - 147.)

Yksi kasvatuksen ja opetuksen tärkeimmistä tavoitteista on elämönhallintataitojen opettaminen, eli kyky esimerkiksi pohtia, löytää ratkaisuja, sietää ristiriitoja sekä pettymyksiä. Elämönhallintataitoja opitaan vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Erillisten, yksityiskohtaisten tietojen oppiminen ei siis ole olennaista. (Sajaniemi & Krause, 2012, 8.) Ei ole tarkoitus, että ihminen oppii yksittäisiä taitoja, vaan tarkoitus on hallita laajempia kokonaisuuksia, joiden soveltamisesta on hyötyä useilla elämän osa-alueilla. Sosiaalisten taitojenkaan näkökulmasta ei ole tarkoitus hallita vain yksittäistä asiaa, esimerkiksi anteeksi pyytämistä, jos ei ymmärrä sen merkitystä ja kontekstia, jossa sitä käytetään. Tavoitteena on pystyä toimimaan muiden ihmisten kanssa useissa eri tilanteissa sosiaalisia taitoja soveltaen.

Aikuisen ei tulisi jättää huomiotta sitä, että leikissä lapsi tyydyttää tiettyjä tarpeitaan. Mikäli aikuinen ei ymmärrä näiden tarpeiden merkitystä, hän ei ymmärrä myöskään leikin ainutlaatuisuutta toiminnan muotona. (Vygotsky, 1978, 92 - 93.) Leikissä lasten on mah-

dollista harjoitella esimerkiksi palautteen saamista ja erilaisten roolien ottamista. Leikki onkin hyvä keino harjoittaa vuorovaikutustaitoja, koska se on lapselle luontaista. Sosiaalisten taitojen kehittymistä auttaa siis tunteiden ja niiden seuraamusten pukeminen sanoiksi, sekä tapahtumaketjujen jäsentäminen yhdessä aikuisen kanssa. (Aro & Adenius-Jokivuori, 2003, 255.) Kuitenkin suuri osa sosiaalisesta oppimisesta on vertaissuhteissa opittuja taitoja (Music, 2011, 167).

Lapsen sosiaalistamisen kannalta vanhemmilla on tärkeä rooli esimerkiksi tutustuttaa lapset uusiin ihmisiin (Neitola, 2013, 125). Sensitiivisen aikuisen on oltava lapsen saatavilla, kun lapsi häntä tarvitsee. Aikuisen on myös näytettävä ja kerrottava lapselle taidoista, joita lapsi harjoittelee. (Repo, 2015, 127.) Lisäksi aikuisen on tarjottava lapselle mahdollisuus kokea yhdessäolon hauskuus ja siitä syntynyt positiivinen palaute yhdessä muiden lasten kanssa (Keltikangas-Järvinen, 2012, 61).

Opettajalla on keskeinen rooli lapsen kokemusmaailman rikastuttamisessa, koska se kehittää niin lapsen vuorovaikutustaitoja kuin leikkitaitojakin (Ikonen, 2006, 159). Pienryhmissä kasvattaja voi auttaa lapsia tutustumaan toisiinsa ja samalla pohtia lasten kanssa tunteita niissä tilanteissa, kun lapsi jää leikin ulkopuolelle. On hyvä keskustella lasten kanssa myös siitä, kuinka kaikki lapset voisivat päästä leikkiin mukaan. (Neitola, 2013, 130.) Sosiaaliset taidot ja niiden oppiminen on siis tärkeää, että lapsi osaa toimia vastaavissa tilanteissa myös itsenäisesti.

Aikuisen on järjestettävä lapselle sopivia tilanteita sosiaalisten taitojensa harjoitteluun. Ujon lapsen kohdalla saattaa vallita pelko mukaan menemisestä, vaikka lapsen halu olla toisten lasten kanssa olisikin suuri. Tässäkin tilanteessa aikuisen rooli on tärkeä. Aikuisen tulee olla lapselle turvana niin kauan, kunnes lapsi pärjää tilanteessa itsenäisesti. Lapselle tulee jäädä kokemuksesta turvallinen olo ja tunne siitä, ettei häntä jätetä uuteen tilanteeseen yksin. (Keltikangas-Järvinen, 2012, 61.)

Sosiaalisten taitojen ja tunnetaitojen osalta aikuisen tulee olla läsnä tilanteissa, joissa lapsi konkreettisesti harjoittelee sosiaalisia taitoja ja tunteiden säätelyä. Näissä tilanteissa hän voi kertoa ja näyttää lapselle, kuinka hänen tulisi toimia. Lasten ohjaamisessa kirjat ja draama ovat hyviä tukimuotoja, mutta ne eivät ole yksistään riittäviä. Taitojen harjoittelu yksittäisen lapsen kanssa ei onnistu käytännössä, jos asian eteen ei tehdä työtä myös muiden lasten kanssa. Taitojen harjoittelu ei onnistu ilman arjen todellisia tilanteita.

(Repo, 2015, 127.) Ei siis riitä, että taitoja opetellaan erillisten harjoitusten kautta, vaan keskeisessä roolissa ovat aidot sosiaaliset tilanteet.

4 Johtopäätökset ja pohdinta

Tutkielmaa tehdessä heräsi paljon ajatuksia liittyen itse aiheeseen ja tutkielman toteuttamiseen. Tutkielman toteuttaminen on ollut hyödyllinen oppimisprosessi monelta kannalta, koska se on opettanut paljon niin kirjoittamisprosessista, itsestä kirjoittajana ja yhdessä parin kanssa kirjoittamisesta. Parityön tekeminen on alusta asti tuntunut selkeältä vaihtoehdolta. Parityöskentelyssä erilaiset näkökulmat ovat kohdanneet, ja aineiston hyödyntäminen on ollut monipuolisempaa. Yhdessä tekemällä omat näkemykset ja ajatukset ovat laajentuneet, ja toiselta on oppinut kirjoitusprosessiin liittyviä taitoja. Lisäksi tutkielma on antanut paljon tietoa kasvattajana toimimiseen.

Tutkielma vastaa kysymyksiin: *”Miten varhainen vuorovaikutus vaikuttaa alle 3 -vuotiaan lapsen sosiaalisten taitojen kehittymiseen? Mitkä muut taustatekijät vaikuttavat sosiaalisten taitojen kehittymiseen varhaislapsuudessa?”*, ja, *”Miten 3–7 -vuotiaiden lasten sosiaaliset taidot kehittyvät ja ilmenevät vuorovaikutuksessa, sekä kuinka niitä voi oppia?”*. Aihe on tuntunut tärkeältä alusta saakka, mutta käsitys sen merkittävydestä on vain kasvanut kirjoitusprosessin edetessä. Koska sosiaalisten taitojen oppiminen jatkuu koko elämän ajan, ei varhaiskasvattaja pysty vaikuttamaan lapsen kehittyviin sosiaalisiin taitoihin kuin muutaman vuoden ajan. Kuitenkin taitojen oppiminen ja niiden tukeminen varhaisten vuosien aikana luovat pohjan sosiaalisten taitojen myöhemmälle kehitykselle. Sosiaaliset taidot alkavat siis kehittyä varhaisvuosina, joten siksi varhaiskasvattajan työ on ensiarvoisen tärkeää.

Jo pieni vauva on kiinnostunut vuorovaikutuksesta. Ensimmäisten elinvuosien aikana vanhempien tehtävä on vastata lapsen sosiaaliseen valmiuteen, ja tukea lapsen kehittyviä vuorovaikutustaitoja. Useat tekijät, kuten kiintymyssuhde, perusturva ja temperamentti, vaikuttavat lapsen ja vanhemman välisen vuorovaikutussuhteen laatuun. Lisäksi lapsen varhaisten sosiaalisten taitojen kehittymiseen vaikuttavat muun muassa lapsen aiemmat vuorovaikutuskokemukset, kognitiivisen kehityksen taso, ja perheen olosuhteet. Varhaisessa vuorovaikutuksessa ilmenneet puutteet vaikuttavat pitkälle lapsen tulevaisuuteen, esimerkiksi kykyyn muodostaa vertais- ja vuorovaikutussuhteita.

Tutkielman myötä heräsi ajatus: mistä ikävuodesta alkaen voidaan puhua sosiaalisista taidoista, vai voidaanko niitä sitoa ikään. Lähteistä ei löytynyt juurikaan tietoa sosiaalisten taitojen oppimisesta ikävaiheittain, joten senkin perusteella voidaan päätellä, että sosiaalis-

ten taitojen kehitysvaiheita ei voi suoraan sitoa tiettyyn ikään kuuluviksi. Missä vaiheessa siis vuorovaikutuksen elementit pienellä lapsella muuttuvat varsinaisiksi sosiaalisiksi taidoiksi? Useissa lähteissä on sanottu, että sosiaalisia taitoja opitaan läpi elämän, joten ei voida olettaa, että vauva kykenisi käyttämään sosiaalisia taitoja, koska ne ovat opittuja. Ihmisellä on kuitenkin valmiudet sosiaalisuuteen ja vuorovaikutukseen jo syntyessään. Sen perusteella taitojen, kuten vuorovaikutuksen aloittamisen tai sen ylläpitämisen, voisi ajatella olevan sosiaalisia taitoja, mutta ne ovatkin biologisia valmiuksia. Voidaanko siis päätellä, että biologiset valmiudet kehittyvät oppimisen myötä sosiaalisiksi taidoiksi?

Sosiaalisten taitojen merkitys on suuri, koska ilman niitä yksilö jää helposti vertaissuhteiden ja -ryhmien ulkopuolelle. Jo pienet lapset tunnistavat normista poikkeavan käytöksen ja välttelevät eri tavalla käyttäytyvää yksilöä. Ryhmän ulkopuolelle jääneellä lapsella ei ole samanlaisia mahdollisuuksia harjoitella sosiaalisia taitoja, ja ero niiden hallinnassa vertaisiin kasvaa. Jos lapsi ei pääse osaksi vertaisryhmää, ja negatiivinen epäonnistumisten kierre jatkuu, se vaikuttaa esimerkiksi lapsen minäkuvaan. Pahimmillaan seurauksena voi olla syrjäytyminen.

Ihmisten erilaiset ominaisuudet eivät vaikuta sosiaalisten taitojen oppimiseen. Aikuisen tehtävä on kuitenkin varmistaa, että lapsesta riippumattomat tekijät ovat kunnossa, jotta lapsi saa mahdollisuuden oppia sosiaalisia taitoja. Toimivat sosiaaliset taidot kehittyvät harjoittelun kautta pääasiassa vertaisten kanssa. Oppimisessa on olennaista toiminnan jäljitteleminen, ja sen muokkaaminen saadun palautteen avulla. Kauppilan (2005, 126) mukaan: *”Ihminen ei saavuta luonnostaan sosiaalisia taitoja, vaan niitä on joko koulun tai vanhempien tai muiden sosiaalisten ryhmien opetettava.”*

Kuten tiedetään: asioita ei opeteta koulua varten, vaan elämää varten. Jotta ihminen voi oppia esimerkiksi elämänhallintataitoja vuorovaikutuksessa muiden kanssa, on ensin hallittava riittävät sosiaaliset taidot. Toisaalta ihmisen sosiaaliset taidot eivät voi olla toimivat ilman vuorovaikutusta, sillä niitä opitaan nimenomaan vuorovaikutuksessa muiden kanssa. Sosiaalisten taitojen oppimista ja vuorovaikutusta ei siis voi erottaa, sillä ne tukevat toistensa kehittymistä.

Sosiaalisia taitoja ja vuorovaikutusta ei arvosteta ja huomioida varhaiskasvatusta ohjaavissa asiakirjoissa juuri lainkaan. Tämä on erikoista, koska sosiaalisten taitojen merkitys ihmisen elämässä on suuri, kuten tässä tutkielmassa on todettu. Varhaisvuosina kehittyvä pohja lapsen tulevalle sosiaaliselle käyttäytymiselle, joten silloin sosiaalisten taitojen oppimi-

seen on alettava kiinnittää huomiota. Sosiaalisten taitojen merkittävyyttä perustelee myös se, että osa aikuisiän syrjäytymistapauksista olisi ollut ennaltaehkäistävissä, kun varhaiseen vuorovaikutukseen ja sosiaalisten taitojen oppimiseen olisi kiinnitetty riittävästi huomiota.

Tieteen kannalta kriittisyys on noussut keskeiseen rooliin 2000-luvulla (Anttila, 2006, 639). Uutta tietoa syntyy jatkuvasti, ja siksi on tärkeää suhtautua kriittisesti tarjolla olevaan tietoon. Tutkielmaa tehdessä on ollut tarpeellista kiinnittää huomiota siihen, että lähteet ovat päteviä ja lähdeostosten ajatukset pysyvät samoina.

Tutkielmaan on valittu mahdollisimman uusia ja aiheeseen tiukasti liittyviä, relevantteja lähteitä. Sosiaaliin taitoihin liittyviä lähteitä oli yllättävän suuri määrä, minkä takia oli haastavaa löytää lähteet juuri alle 7 -vuotiaan lapsen sosiaaliin taitoihin liittyen. Olisi ollut toivottavaa, että pienten lasten sosiaalisten taitojen kehityksestä olisi löytynyt yksityiskohtaisempaa tietoa. Lisäksi lähteissä käytettiin ristiin erilaisia termejä, mikä teki termien rajaamisesta ja tutkielman kirjoittamisesta haastavaa.

Yhteenvetona voidaan todeta, että toimiva varhainen vuorovaikutus luo perustan sosiaalisten taitojen kehittymiselle, ja niitä opitaan vertais- ja ystävyysuhteissa, sekä erilaisissa ryhmissä. Sosiaalisten taitojen oppiminen sijoittuu pitkälle aikavälille, sillä ne kehittyvät koko ihmisen elämän ajan. Epäonnistumiset ja onnistumiset ohjaavat oppimista eteenpäin. Lopulta sosiaalisten taitojen tulisi olla sillä tasolla, että niitä pystytään käyttämään monipuolisesti eri tilanteissa. Sosiaalisten taitojen oppimisen tavoite on yhteiskunnassa pärjääminen.

Aihe on merkittävä, sillä se liittyy laajempiin yhteiskunnallisiin näkökulmiin, kuten syrjäytymiseen. Yhteiskunnallisen ulottuvuutensa vuoksi teema sisältää paljon mahdollisia jatko-tutkimusaiheita. Pro-gradu tutkielmassa voisi tutkia esimerkiksi sosiaalisten taitojen ja val-lankäytön yhteyttä, sosiaalisten taitojen tukemisen tehokkuutta ja hyödyllisyyttä varhaiskasvatuksessa, tai kasvattajien käsityksiä sosiaalisista taidoista ja niiden merkittävyydestä.

LÄHTEET

Ahonen, L. (2015). Varhaiskasvattajan toiminta päiväkodin haastavissa kasvatustilanteissa. Tampereen yliopisto: Akateeminen väitöskirja.

<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/98158/978-951-44-9971-5.pdf?sequence=1>

[viitattu: 25.4.2016]

Ahonen, T. & Rautakoski, P. (2007). Kielelliset vaikeudet ja niiden pitkäaikaisvaikutukset. Teoksessa: Aro, T., Siiskonen, T. & Ahonen, T. (toim.) *Ymmärsinkö oikein? Kielelliset vaikeudet nuoruusiässä*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 18 - 34

Alijoki, E. (1998). Pesästä pieni ponnistaa. Lasten varhaisten vuorovaikutustaitojen tukeminen. Rauma: Kirjapaino Oy West Point.

Anttila, P. (2006). Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen. (2. painos). Hamina: Akatiimi Oy.

Aro, T. & Adenius-Jokivuori, M. (2003). Sosiaaliset taidot ja itsetunto. Teoksessa: Siiskonen, T., Aro, T., Ahonen, T. & Ketonen, R. (toim.) *Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 254 - 274

Dunderfelt, T. (1995). Elämänkaaripsykologia. (6. painos). Porvoo: WSOY.

Ellonen, N. (2008). Kasvuyhteisö nuoren turvana. Sosiaalisen pääoman vaikutus nuorten masentuneisuuteen ja rikekäyttäytymiseen. Tampereen yliopisto: Akateeminen väitöskirja.

<https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/67814/978-951-44-7206-0.pdf?sequence=1>

[viitattu: 2.4.2016]

Hakkarainen, P. (2001). Leikki ja kehitys. Teoksessa: Karila, K., Kinos, J. & Virtanen, J. (toim.) *Varhaiskasvatuksen teoriasuuntauksia*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 184 - 203

Hännikäinen, M. & Rasku-Puttonen, H. (2001). Piaget'n ja Vygotskin merkitys varhaiskasvatuksessa. Teoksessa: Karila, K., Kinos, J. & Virtanen, J. (toim.) *Varhaiskasvatuksen teoriasuuntauksia*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 158 - 183

Ikonen, M. (2006). Lasten vuorovaikutus ja leikki yhteisöllisyyden rakentajana. Teoksessa: Karila, K., Alasuutari, M., Hännikäinen, M., Nummenmaa A. R. & Rasku-Puttonen, H. (toim.) *Kasvatusvuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino. s. 149 - 165

- Kauppila, R. (2005). Vuorovaikutus- ja sosiaaliset taidot. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2012). Pienen lapsen sosiaalisuus. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2010). Sosiaalisuus ja sosiaaliset taidot. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Keltikangas-Järvinen, L. (2006). Temperamentti ja koulumenestys. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Koivunen, P-L. (2013). Hyvä päivähoito. (2. painos). Jyväskylä: PS-kustannus.
- Koivula, M. (2010). Lasten yhteisöllisyys ja yhteisöllinen oppiminen päiväkodissa. Jyväskylän yliopisto: Akateeminen väitöskirja.
https://www.researchgate.net/profile/Merja_Koivula/publication/274704145_Lasten_yhteisollisyys_ja_yhteisollinen_oppiminen_paivakodissa/links/55264ae20cf295b160ed0e2.pdf
 [viitattu: 2.4.2016]
- Kokko, K. (2010). Aggressiivisuus persoonallisuuteen liittyvänä toimintatapana. Teoksessa: Metsäpelto, R-L. & Feldt, T. (toim.) *Meitä on moneksi. Persoonallisuuden psykologiset perusteet*. (2. painos). Jyväskylä: PS-kustannus. s. 159 - 178
- Kontu, E. (2004). Mielen ja musiikin ikkunat autismiin. Mielen teoria ja kommunikaatio-suhde - tapaustutkimuksia. Helsingin yliopisto: Akateeminen väitöskirja.
- Kristjansson, B. (2006). The making of Nordic childhoods. Teoksessa: Einarsdottir, J. & Wagner, J. International perspectives on educational policy, research and practice: Nordic childhoods and early education: philosophy, research, policy and practice in Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden. Greenwich, Connecticut: Information Age Publishing. s. 13 - 42
https://books.google.fi/books?id=6ionVS3pYVEC&pg=PA13&hl=fi&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false [viitattu: 30.3.2016]
- Korkeamäki, R-L. (2011). Kieli ja vuorovaikutus oppimisympäristöissä. Teoksessa: Nurmilaakso, M. & Välimäki, A-L. (toim.) *Lapsi ja kieli. Kielellinen kehittyminen varhaiskasvatuksessa*. Helsinki: Unigrafia Oy – Yliopistopaino. s. 42 - 53

Laakso, M-L. (2003). Esikielellinen vuorovaikutus ja kommunikointi. Teoksessa: Siiskonen, T., Aro, T., Ahonen, T. & Ketonen, R. (toim.) *Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 20 - 47

Laakso, M-L. (2011). Vanhemman ja lapsen vuorovaikutuksen merkitys lapsen itsesäätelyn kehityksessä. Teoksessa: Aro, T. & Laakso, M-L. (toim.) *Taaperosta taitavaksi toimijaksi - itsesäätelytaitojen kehitys ja tukeminen*. (1. painos). Porvoo: Niilo Mäki -instituutti. s. 60 - 79

Ladd, G. (2005). Children's peer relations and social competence, a century of progress. U.S.A.: Yale university press.

Laine, K. (2002). Lapsi syrjäytymiskehässä. Teoksessa: Laine, K. & Neitola, M. (toim.) *Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura. s. 95 - 199

Laine, K. & Neitola, M. (2002). Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Laine, K. (2002). Pienten lasten sosiaaliset suhteet -tutkimusprojekti. Teoksessa: Laine, K. & Neitola, M. (toim.) *Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura. s. 3

Laine, K. (2002). Vertaisryhmä ja syrjäytyminen. Teoksessa: Laine, K. & Neitola, M. (toim.) *Lasten syrjäytyminen päiväkodin vertaisryhmästä*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura. s. 13 - 38

Loukusa, S., Kunnari, S. & Vedenkannas, U. (2011). Pragmaattisen kehityksen taustatekijöitä. Teoksessa: Loukusa, S. & Paavola, L. (toim.) *Lapset kieltä käyttämässä. Pragmaattisten taitojen kehitys ja sen häiriöt*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 25 - 42

Lyytinen, P. (1998). Lapsen kielen ja kommunikointitaitojen kehitys. Teoksessa: Lyytinen, P., Korhonen, M. & Lyytinen, H. (toim.) *Näkökulmia kehityspsykologiaan - kehitys kontekstissaan*. Helsinki: WSOY. s. 105 - 121

Mannerheimin lastensuojeluliitto, Lapsen ja vanhemman kiintymyssuhde.

http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/vanhemmuus_ ja_kasvatus/lapsen_ ja_vanhemman_varhainen_vu/kiintymista/ [viitattu: 6.5.2016]

Mannerheimin lastensuojeluliitto, Lapsen ja vanhemman varhainen vuorovaikutus.

http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/vanhemmuus_ja_kasvatus/lapsen_ja_vanhemman_varhainen_vu/ [viitattu: 29.3.2016]

Mannerheimin lastensuojeluliitto, Lapsen vuorovaikutustaidot kehittyvät ja muuttuvat.

http://www.mll.fi/vanhempainnetti/tietokulma/kasvu_ja_kehitys/0_1-vuotias/sosiaalinen_kehitys/ [viitattu: 29.3.2016]

Marjanen, P., Ahonen, J. & Majoinen, L. (2013). Vertaissuhteet ja yhteisöllisyys. Teoksessa: Marjanen, P., Marttila, M. & Varsa, M. (toim.) *Pienten piirissä. Yhteisöllisyyden merkitys lasten hyvinvoinnille*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 47 - 74

Music, G. (2011). *Nurturing natures. Attachment and children's emotional, sociocultural and brain development*. East Sussex: Psychology press.

Neitola, M. (2010). Kiusaaminen päiväkodissa – ilmeneminen ja interventio. Teoksessa: Korhonen, R., Rönkkö, M-L. & Aerila, J. (toim.) *Pienet oppimassa, kasvatuksellisia näkökulmia varhaiskasvatukseen ja esiopetukseen*. Turku: Turun yliopisto. s. 217 - 229

Neitola, M. (2011). Lapsen sosiaalisen kompetenssin tukeminen – vanhempien epäsuorat ja suorat vaikutustavat. Turun yliopisto: Akateeminen väitöskirja.

Neitola, M. (2013). Vertaissuhteiden merkitys ja muotoutuminen kasvuyhteisöissä. Teoksessa: Marjanen, P., Marttila, M. & Varsa, M. (toim.) *Pienten piirissä. Yhteisöllisyyden merkitys lasten hyvinvoinnille*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 99 - 140

Nurmilaakso, M. & Välimäki, A-L. (2011). Lapsi ja kieli. Kielellinen kehittyminen varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Unigrafia Oy – Yliopistopaino.

Poikkeus, A-M. (1998). Lasten toverisuhteet ja sosiaalisten taidot. Teoksessa: Lyytinen, P., Korhokangas, M. & Lyytinen, H. (toim.) *Näkökulmia kehityspsykologiaan - kehitys kontekstissaan*. Helsinki: WSOY. s. 122 - 138

Poikkeus, A-M. (2011). Itsesäätely sosiaalisten taitojen ja suhteiden perustana. Teoksessa: Aro, T. & Laakso, M-L. (toim.) *Taaperosta taitavaksi toimijaksi - itsesäätelytaitojen kehitys ja tukeminen*. (1. painos). Porvoo: Niilo Mäki -instituutti. s. 81 - 105

Pulkkinen, L. (2002). Mukavaa yhdessä. Sosiaalinen alkupääoma ja lapsen sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.

Puura, K. & Hastrup, A. (2015). Varhainen vuorovaikutus. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. <https://www.thl.fi/fi/web/lastenneuvolakasikirja/ohjeet-ja-tukimateriaali/metodit/psykososiaalinen-kehitys/vavu> [viitattu: 29.3.2016]

Rautakoski, P., Tuovinen, S. & Rajala, P. (2007). Vuorovaikutuksen tukeminen. Teoksessa Aro, T., Siiskonen, T. & Ahonen, T. (toim.) *Ymmärsinkö oikein? Kielelliset vaikeudet nuoruusiässä*. Jyväskylä: PS-kustannus. s. 74 - 95

Repo, L. (2015). Pienet lapset ja kiusaamisen ehkäisy. (2. uudistettu painos). Jyväskylä: PS-kustannus.

Räihä, H. (2001). Varhaisen vuorovaikutuksen tukeminen päivähoitossa. Teoksessa: Pihlaja, P. & Kontu, E. (toim.) *Työkaluja päivähoiton erityiskasvatukseen*. Helsinki: Edita Oyj. s.71 - 83

Rönkä, A. (1999). Sosiaalinen selviytyminen lapsuudesta aikuisuuteen – ongelmien kasautumisen kolme väylää. Teoksessa: Kuorelahti, M. & Viitanen, R. (toim.) *Holtittomasta hortoilusta hallittuun harhailuun – nuorten syrjäytymisen riskit ja selviytymiskeinot*. Helsinki: http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Nuoriso/nuorisoasiain_neuvottelukunta/julkaisut/maat_tutkimukset/holtittomasta_hallittuun.pdf [viitattu: 30.3.2016]

Saaranen-Kauppinen, A. (2014). Sosiaaliset taidot: näkökulmia toimijuuteen ja hyvinvointiin työelämässä. Teoksessa: Kuusela, P. & Saastamoinen, M. (toim.) *Hyvän elämän sosiopsykologia. Toimijuus, tunteet ja hyvinvointi*. EU: UNIPress. s. 54 - 67

Saaristo, K. & Jokinen, K. (2004). Sosiologia. Helsinki: WSOY.

Sajaniemi, N. & Krause, C. (2012). Oppimisen palapeli. Teoksessa: Kujala, T., Krause, C., Sajaniemi, N., Silven, M., Jaakkola, T. & Nyssölä, K. (toim.) *Aivot, oppimisen valmiudet ja koulunkäynti*. Opetushallitus. http://www.oph.fi/download/138958_Aivot_oppimisen_valmiudet_ja_koulunkaynti.PDF [viitattu 29.3.2016]

Salminen, A. (2011). Mikä on kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyypeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf [viitattu: 30.10.2015]

Salmivalli, C. (2005). Kaverien kanssa. Vertaissuhteet ja sosiaalinen kehitys. Jyväskylä: PS-kustannus.

Salmivalli, C. (2002). Näkökulmia sosiaaliseen kompetenssiin. Teoksessa: Niemi, P. & Keskinen, E. (toim.) *Taitavan toiminnan psykologia*. Helsinki: Hakapaino OY. s. 116 - 164

Sammons, P. (2010). Does pre-school make a difference? Identifying the impact of pre-school on children`s cognitive and social behavioural development at different ages. Teoksessa Sylva, K., Melhuish, E., Sammons, P., Siraj-Blatchford, I. & Taggart, B. (toim.) *Early Childhood Matters. Evidence from the Effective Pre-school and Primary Education project*. London and New York: Routledge. s. 92 - 113

Silvén, M., Lahti, A-L., Laine, P., McLaughling, J., Vienola, M. & Toikka, H. (1996). Varhaisesta vuorovaikutuksesta kielen hallintaan ja kiintymykseen. Teoksessa: Lyytinen, P. & Lyytinen, H. (toim.) *Lapsi ja tutkimus*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy. s. 89 - 96

Silvén, M. (2012). Varhaiset kielellisen kehityksen, lukutaidon ja itsesäätelytaidon ennusmerkit yksi- ja kaksikielisillä lapsilla. Teoksessa: Kujala, T., Krause, C., Sajaniemi, N., Silvén, M., Jaakkola, T. & Nyysölä, K. (toim.) *Aivot, oppimisen valmiudet ja koulunkäynti*. Helsinki: Opetushallitus.

http://www.oph.fi/download/138958_Aivot_oppimisen_valmiudet_ja_koulunkaynti.PDF

[viitattu: 2.4.2016]

Suhonen, E. (2009). Erityistä tukea tarvitsevan taaperon sopeutuminen päiväkotiryhmään. Monitapaustutkimus vuorovaikutussuhteista ja niiden rakentumisesta. Helsingin yliopisto: Akateeminen väitöskirja.

<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/20030/erityist.pdf?sequence=1> [viitattu:

25.4.2016]

Vienola, V. (2012). Varhaisvuosien eettinen kasvatus. Teoksessa: Hujala, E. & Turja, L. (toim.) *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. (2. painos). Jyväskylä: PS-kustannus. s. 162 - 178

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet (2005).

<https://www.julkari.fi/bitstream/handle/10024/77129/Varhaiskasvatussuunnitelmanperusteet.pdf?sequence=1> [viitattu: 29.10.2015]

Vygotsky, L.S. (1978). Mind in society. The development of higher psychological processes. Teoksessa: Cole, M., John-Steiner, V., Scribner, S. & Souberman, E. (toim.) *Mind in*

society. The development of higher psychological processes. U.S.A.: Harvard University Press. s. 92 - 104

Whitebread, D. (2012). *Developmental Psychology & Early Childhood education.* Lontoo: SAGE Publications.

